

FÜLEP LAJOS, A MŰVÉSZET FILOZÓFUSA

I. A legenda nyomában

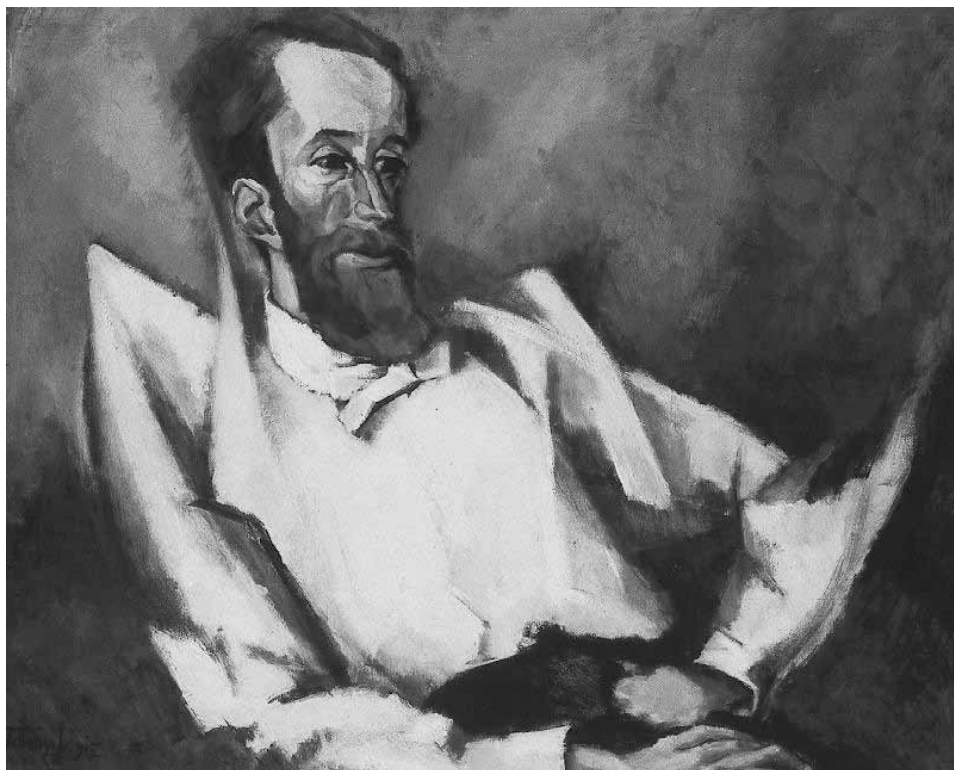
„Az én egész morálom és morális életem, a munka körül koncentráldók, s annak alája rendelődik. Én egy sereg kötelességet érzek magamon, és semmi egyéb célt nem ismerek az életben, mint ezek beváltását...”

(Fülep Lajos Koronghi Lippich Eleknek írt leveléből.
Firenze, 1911. I. 30.)

Fülep Lajos a régi századforduló nagy nemzedékének legendás alakja és túlélője, tanúja. A nagy világnézeti krízis átélője, tekintélyek és normák megkérdőjelezője, és új értékek felfedezője. Mielőtt bemutatására vállalkoznék, jeleznem kell, hogy a 20. századi pécsi irodalmi műveltségről szóló könyvem tárgyköréből adódóan, amelynek ez a tanulmány egyik fejezete, ezúttal arra a tudósra irányul figyelmem, aki 1927-től 1947-ig Baranyában élt, s eközben a pécsi Erzsébet Tudományegyetem bölcsészkarának habilitált magántanára volt. Ám ennek a lokálisan meghatározott témának a megértése és kifejtése csak akkor lehetséges, ha a Zengővárkonyban élő Fülep Lajos alakját előzetesen behelyezem az életmű egészének szellemi hálózatába. Életművének jelen áttekintése szükségképpen részleges és töredékes lesz. Csupán kísérlet. A teljesebb képet majd egy monográfiának kell megalkotnia.

Fülep Lajos¹ a magyar szellemtörténet progresszív változatának képviselője. „Szerinte

¹ Fülep Lajos 1885. január 23-án született Budapesten. 1902-ben érettségizett Nagybecskerekén. Pályája kezdetén publicisztikai tevékenységet folytatott. 1906-tól *Az Ország* munkatársa, ebben a lapban jelent meg 1906-ban Ady Endréről szóló, illetve az *Új verseket* bemutató cikke, amely megszerezte számára a költő barátságát. 1904-től 1906-ig párizsi tanulmányokat folytatott, megismerkedett a modern festészettel. 1909-ben angliai tanulmányutat tett. 1906-ban a *Szerda* közölte Cézanne-ról szóló írását. 1907-től 1914-ig ösztöndíjjal Olaszországban tartózkodott. *Új művészeti stílus* című írása az *Új Szemlé*ben látott napvilágot 1908-ban. 1910-ben fordításában és előszavával megjelent Nietzsche *A tragédia eredete* című könyve. 1911-ben Lukács Györggyel szerkesztette *A Szellem* című szellemtörténeti folyóiratot, amely annak ellenére jelentős vállalkozás, hogy csak két száma jelent meg. Törzstagja lett Lukács és Balázs Béla baráti társaságának, később a „Szellemi Tudományok Szabad Iskolájának”, személyes kapcsolat fűzte a Vasárnapi Körhöz. 1912-ben Pesten doktorált filozófiából, művészettörténetből és olasz filológiából. 1913-ban feleségül vette Erdős Renée írónt, akitől 1918-ban elvált. 1914-től fővárosi szakreferens, és tanít a Kereskedelmi Akadémián. 1916–1920-ban elvégezte a budapesti református teológiai akadémiát, s lelkeszi oklevelet szerzett. 1918-ban a külügyminisztérium sajtóosztályán dolgozott, majd a Károlyi-kormány diplomáciai feladattal bízta meg: a Magyar Köztársaság itáliai képviselője lett. 1919-ben tagja az írói direktóriumnak, és egyetemi tanári kinevezést kap a budapesti egyetem olasz tanszékére, de ősszel elveszti állását. 1920-tól lelkeszi tevékenységet folytat: előbb Medinán, 1921-ben Dombóváron, 1922-től Baján, majd 1927-től 1947-ig Zengővárkonyban. 1923-ban megjelenik nevezetes könyve, a *Magyar művészet*. 1929-ben a *Pesti Napló*ban nagy hatású cikket közöl a dunántúli egykéről, amely ösztönzést ad Illyés Gyulának és a nyomában elinduló falukutató irodalomnak. 1934-ben alapító szerkesztője Németh Lászlóval és Gulyás Pállal a *Válasz* című folyóirat-

Tihanyi Lajos: Fülep Lajos. Olajfestmény, Magyar Nemzeti Galéria

a szellemtörténeti iskolának a legnagyobb értéke abban rejlik – írta erről Németh Lajos –, hogy a történelmi folyamat univerzális szemléletéhez jutott el, és elvetvén az a priori esztétikai dogmákat, minden kort a maga mértékével mért. [...] Ezért tudta a szellemtörténet olyan koroknak a sajátos minőségét, értékét is felfedezni, amelyek a dogmatikus művészettörténet aspektusából dekadensnek vagy primitívnek látszottak.”² Fülepnek, a szisztematikusan gondolkodó elmének, azonban azzal a veszéllyel is szembe kellett néznie, hogy az egyes korok önelvű szemlélete, saját normáival történő mérése könnyen relativiz-

---

nak, de a szerkesztésből hamar kiválik. 1931-től a pécsi egyetem bölcsészkarának habilitált magántanára. 1947-től az Eötvös Collegium tanára, majd 1951-től az ELTE professzora és a művészettörténeti tanszék vezetője. 1959-ig tartott előadásokat. 1953-tól 1961-ig szerkesztette a *Művészettörténeti Értesítőt*, és 1956-ban az ő szerkesztésében jelent meg a *Magyarországi művészet története* című kétkötetes összefoglaló mű. 1950-ben az MTA levelező tagja, 1957-ben Kossuth-díjjal ismerik el tevékenységét. 1961-ben nyugdíjba vonul. Széher úti otthona tanítványaiul szegődő fiatal értelmiségiek, költők gyülekezőhelye volt. 1970. október 7-én halt meg Budapesten. Összegyűjtött munkái 1974-ben *A művészetek forradalmától a nagy forradalomig* címmel két kötetben, majd 1976-ban *Művészet és világnézet* címmel jelentek meg. Születésének százéves évfordulójára jelent meg a *Fülep Lajos emlékkönyv*. A *Jelenkor* 1975-ben és 1985-ben tematikus összeállításokat közölt munkásságáról. 1985-ben, születésének századik évfordulóján tudományos konferenciát rendeztek életművéről Pécsen a Pécsi Akadémiai Bizottság székházában.

² Németh Lajos: Gondolatok Fülep Lajos munkásságáról. In: *Fülep Lajos emlékkönyv. Cikk, tanulmányok Fülep Lajos életéről és munkásságáról*. Szerk. Tímár Árpád. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1985. (A továbbiakban FEml.) 61–70., 64.

mushoz vezethet. Ezt a veszélyt ő két módon kerülte el. Egyrészt arra törekedett, hogy minden művészeti jelenséget kettős mértékkel ítéljen meg: az esztétika abszolút mércéjével és az adott kor saját elvei szerint. Az örök és a változó korrelatív fogalmak, hangsúlyozta. Másrészt az egyes korszakok teljes anyagi és szellemi kultúráját meghatározó, s a „korszellemnél” összetettebbnek látott *világnézet* fogalmának előtérbe állításával nemcsak magyarázóelvet adott, de azt is nyomatékosította, hogy minden forma valamely gondolatból születik, ám a gondolat csak formává átlényegítve, vagyis művészetté válva kaphat esztétikai jelentést és jelentőséget. A jelentésfogalom érvényre jutása pedig Fülep szerint feltételezi a befogadó, a megértő szubjektum aktivitását.

Ezek a gondolatok egy összefüggő esztétikai elképzelés felé mutatnak, s a tanítványok, kortársak azt is hitték, hogy ez az opus magnum készül is, sőt alkalmasint el is készült, annál is inkább, mert erre történő utalásokat maga Fülep Lajos is megfogalmazott. „Ezt rég csinálom, jóformán van is belőle, részeit néhány évig elő is adtam a pécsi egyetemen [...], de még van rajta jócskán csinálnivaló is. Mert hát nem hagytam abba a munkát 1923 óta, sőt...”³ – nyilatkozta 1943-ban, és később is tett hasonló megjegyzéseket a Széher úti összefüveteleken. Jelen tudásunk szerint azonban ez a mű nem készült el, s a készülési fázisait is nehéz lenne rekonstruálni. Ily módon az életmű torzónak tekinthető, amibe, úgy tűnik, bele kell törődnünk. És azt is tudomásul kell vennünk, hogy a tanulmányok, cikkek, esszék mellett életében mindössze két könyve jelent meg: a Nietzsche-fordítás bevezető tanulmánnyal 1910-ben,⁴ valamint 1923-ban a *Magyar művészet*.⁵ Első pillantásra elgondolkodtató aránytalanságot láthatunk a leírt, publikált szövegek mennyisége és a Fülep-jelenség rendkívüli súlya, tekintélye és nem utolsósorban hatása között. A gondosabb vizsgálat, valamint híveinek tanúságtétele viszont nemcsak megmagyarázni, de feloldani is képes ezt a feszültséget. Fülep, mint tanítványa, Tolnay Károly írta, peripatetikus filozófus volt, akinek igazi kifejezési formája nem az írás, hanem a beszéd volt. „Dunaparti vagy a budai hegyekben tett séták során, könnyű, visszafogott gesztusokkal kísérve szavait. Peripatetikus tanításának másik kedves színhelye a Szépművészeti Múzeum volt, ahol a nagy mesterek képei előtt magyarázott a színek, az emberi formák és a tájak közötti szoros kapcsolatról, megmutatván, hogyan megy át az egyik a másikba, miközben már a következő forma mozgását és ritmusát készíti elő. Ezek a kivételes együttlétek életem legszebb órái közé tartoznak. Nemcsak az búvölt el, amit mondott, a gondolatai, a tanítása, hanem az a mód, az a forma is, ahogyan kifejezte magát.”⁶ Hasonlóan látta őt Granasztói Pál, aki így írt Fülep szókratészi karakteréről: „ő gyötrődve, nehezen író, de szóban nagyszerűen és hatásosan megnyilatkozó egyéniség” volt.⁷ Inspiráló elme. Említett két könyve pedig alapvetően fontos, megkerülhetetlen munka.

Életművének megértéséhez ismernünk és szem előtt kell tartanunk azt a szituációt, amelyben élt és dolgozott. És amiről ítéletet mondott. „Nos, a mi korunknak, úgy látszik, az az igazi jellemvonása, hogy a pusztá létet tartja legfőbb értéknek” – írta 1917-ben *Az élet értékei* című cikkében. „Mert mindaz, amit a technika produkál, végeredményben az élet elfogadhatóvá, simává, kényelmessé tételét célozza. Nem megy túl az élet szintjén, nem tűz föléje valami új értéket vagy ideált, hanem azt, ami az életben szükséges, igyekszik gyorsan, lehetőleg kevés fáradtsággal minden társadalmi réteg igényeinek és lehetőségeinek megfelelően előteremteni. [...] volt idő, amikor a munkás munkája végeztével szellemi és lelki szükségei kielégítését kívánta, s ugyanazzal az eszközzel elégtette ki őket,

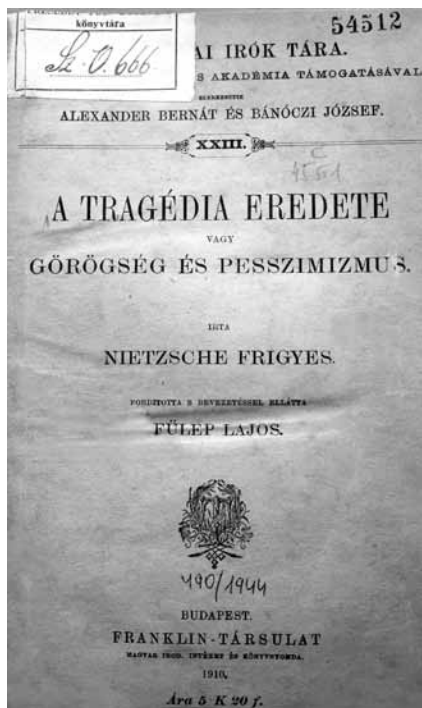
³ FEml. 77.

⁴ *A tragédia eredete vagy görögség és pesszimizmus*. Írta Nietzsche Frigyes. Fordította és bevezetéssel ellátta Fülep Lajos. Filozófiai Írók Tára XIII. kötet. Budapest, Franklin Társulat, 1910.

⁵ Fülep Lajos: *Magyar művészet*. Budapest, Athenaeum, 1923. (Gondolat és Írás II.)

⁶ Tolnay Károly: Fülep Lajos írásai Cézanne-ról. In: FEml. 148–151., 149.

⁷ Granasztói Pál: Alakok, álmok. (Részlet). In: FEml. 168–179., 172.

Nietzsche: A tragédia eredete.
Fordította és bevezette Fülel Lajos. Bp. 1910.

Fülel Lajos: Magyar művészet. Bp. 1923.

amelyhez a legnagyobbak is folyamodtak. Ha a biblia ma már erre nem alkalmas, ha csak szimbólumként hivatkozhatunk rá – mi van hát helyette? Mi foglalta el a helyét? Tudtunkkal semmi. Nem, mert megszűntek a szellemi és lelki szükségek.”⁸ A művészetek és a szellem válságán túl ez az általános krízis képezi Fülel életútjának hátterét.

Ehhez az általános értékítélethez hozzá kell tennünk annak az eszmetörténeti helyzetnek a vázlatát, amelynek magvát Laczkó Miklós a következőképpen fogalmazta meg. Fülel helyét „egy olyan koordináta-rendszerben lehetne fölvázolni, amelynek csomópontjait a 20-as évek magyar új idealista és szellemtörténeti törekvéseiben, később a harmincas évek Prohászka Lajos által képviselt kultúrfilozófiai irányzatában, a Fülel által alaposan feldolgozott marxizmusban, Babits idealista intellektualizmusában és értékőrző humanizmusában, a tájékozódási kényszerrel szorongva vívódó Németh László, s a népi mozgalom eszmekörében jelölhetjük meg.”⁹ Ehhez hozzá kell tennünk, hogy Fülel a német idealizmus humanista örökségéhez a kései Dilthey, Nietzsche és Bergson hatására életfilozófiai elemeket társított. A marxizmust kritikával szemlélte, Lukácsal ifjú korukban értették meg s becsülték egymást, később eltávolodtak. Fülel szellemtörténészként is egyéni úton járt, szemlélete különbözik a húszas évek *Minerva*-körének felfogásától, de a

⁸ Fülel Lajos: Az élet értékei. *Ébresztő*, 1917. dec. In: Fülel Lajos: *A művészet forradalmától a nagy forradalomig. Cikkék, tanulmányok*. I–II. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1974. 604–608., 606–607.

⁹ Laczkó Miklós: Fülel Lajos helye a magyar szellemi életben. In: *Tudományos ülésszak Fülel Lajos születésének századik évfordulójára*. Szerkesztette Németh Lajos. Pécs, Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1986. Dunántúli Dolgozatok (E) Művészettörténeti Sorozat 1. (A továbbiakban DD.) 33–47., 34.

Prohászka Lajos által szerkesztett *Athenaeum* nézeteivel sem azonosult, jöllehet Prohászka Lajost nagyra tartotta, különösen *A mai élet erkölce* című könyvét méltányolta. Miként Babits, ő is európai magyar volt, de az egyetemes és a nemzeti korrelációját ő a nemzeti felől értelmezte. Rokonszenvvel figyelte a *Tanú*-korszak Németh Lászlóját. Ígéretesnek tartotta a népi mozgalmat, de a harmincas évek második felétől eltávolodott tőle. Nézeteit a *Válaszban* közölt nyitó tanulmányában, a *Nemzeti öncélúságban* foglalta össze. Szerinte a nemzeti gondolat hivatalos képviselője nem rendelkezett az igazi nemzeti problémák iránti érzékkel, fölmentve érezte magát a vallódi feladatok elvégzése alól, így nem orvosolta a kivándorlás okozta bajokat, nem ismerte fel Ady magyarságát, s jellemző adalék, hogy amikor Rippl-Rónai kiállításának megnyitóján Bartók magyar népdalokat adott elő, a jelen lévő hivatalos személy azt kérdezte Bartóktól, hogy ezek, ugye, román dalok. Saját igazi hagyományaink nem ismerése sok téveszme forrása lett. „A nemzeti jellegnek a kárhuzatos nyugati metelytől való megvédése azt jelentette – írja nem kevés iróniával –, hogy például Pilotyt vagy Bouguereau-t utánozni szabad, sőt kell, de az élő európai művészet módján a kor lelkét magyar és európai formanyelven kifejezni tilos. Az irány szerint a »nemzeti« egy szóval azt jelentette: giccs; ami nem giccs, az nemzetietlen; s akinek a giccs nem kell, az nemzetellenes, hazaáruló.”¹⁰ Kemény beszéd ez, nem állom meg, hogy ne idézzem még egy helyen. „A nemzetinek nem okvetlen ellentéte a nemzetközi; nagyon jól elgondolható az utóbbinak olyan formája, mely a nemzetinek mintegy folytatása, s megbecsüli és megőrzi mindazt, ami a nemzetiből megmaradásra hivatott. Föltétlen és elvi ellentéte az ál-nemzeti [...], s ezért az ál-nemzeti a tulajdonképpen nemzetietlen, sőt nemzetellenes, mert a nemzeti problémák és föladatak helyére a nemzeti életet gátoló, hátráltató elzárkózást [...], a cselekvés alól felmentő alibit, hazug hagyományt, fejlődni nem akaró önelégültséget” – állítja.¹¹ Mondanom se kell, mennyire idegen volt tőle a magyarságnak származási alapon történő értelmezése, és azt is helytelennek tartotta, ha az egyént nemzetisége vagy felekezeti hovatartozása szerint ítélték meg.

1904-ben Párizsba utazik, ahol megismerkedik a modern francia festészettel. Főként Cézanne művészetét hat rá. Ennek az életműnek a fényében így szemléli a régi és új festészet viszonyát már olaszországi éveiben írt *Új művészeti stílus* című tanulmányában. „A régiek színe a lokális szín, perspektívájuk a lineáris perspektíva. A lineáris perspektíva szintén állandó valami, egyöntetűségek hordozója, egy gerinc, egy konstrukció, melyet a színek változásától függetlenül is meg lehet teremteni, sőt semmi köze a színek változásához. Egy színben a lineáris perspektívának épp olyan értéket lehet adni, mint a leggazdagabb koloritban. A modern piktúra föladata a lokális színt, föladata a lokális színnel megoldott formát, és ennek megfelelően a lineáris perspektívát. Föladata mindazokat a tényezőket, amelyek a régi piktúra stíluselemei voltak. Föl mindazt, ami állandó, ami mozdulatlan, abszolút. A modern piktúra előtt a lehetőségeknek végtelen sora nyílt meg. A szín föl szabadulása és individualizálódása nagyobb változásokat idézett elő évtizedek alatt, mint amilyenekre évszázadok alatt volt eset.”¹² Ebben a helyzetben Cézanne festésze jelenti a jövőbe vezető utat. Cézanne, az impresszionistákkal szemben, az anyagból indul ki. „Ebben nincs párja: megérezni a kemény vagy lágy, színes vagy fakó, száraz vagy nedves anyagot, a föld, a víz, a fák, gyümölcsök, bútorok, emberi testek materiáit. Egész testével és lelkével zuhant rá az anyagra, és monumentális tudta fokozni képein azt a hatást, melyet a természet tárgyainak anyaga reá tett. [...] Az az anyag azonban, melyet Cézanne a legelementárisabban érez meg, a levegő, a végtelenségig széjjeláradó;

¹⁰ Fülep Lajos: Nemzeti öncélúság. *Válasz*, 1934. május 1. In: Fülep Lajos: *Művészet és világnézet*. Cikkek, tanulmányok 1920–1970. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1976. 153–184., 175.

¹¹ Uo. 181.

¹² Fülep Lajos: Új művészeti stílus. *Új Szemle*, 1908. márc. 1., márc. 15., ápr. 1. In: Fülep 1974. 484–516., 494–495.

be nem ráamázható, mindenütt jelen lévő levegő.”¹³ Csakhogy, teszi hozzá, s most már a *Magyar művészetet* idézzük, „a Cézanne művészetében rejlő lehetőségeket csak megfelelő új világnézet alapján lehet kifejleszteni. Ennek hiánya az oka, hogy folytatói közül az egyik irányzat a végső absztrakciókba lyukad ki, a másik pedig a felülmúlhatlan naturalizmus és az új elvek keveredésének chaosában leledzik.”¹⁴ S ezzel ismét eljutottunk a Fülepféle esztétika egyik központi kategóriájához, a világnézet fogalmához, amelyet majd értelmeznünk kell.

Időrendben Párizs után az itáliai évek következnek, Firenze és Róma, valamint a Lukács Györggyel szerkesztett, s mindössze két számot megért *A Szellem*, majd a „Szellemi Tudományok Szabad Iskolája”. Az évtized végén aztán a forradalmak (ennek életrajzi vonatkozásait lábjegyzetben közöltük), a teológiai tanulmányok és lelkeszi szolgálat. Zengővárkony.

Talán már az eddigiekből is kitűnt, amit az életmű későbbi szakaszainak bemutatása remélhetőleg bizonyossá tesz, hogy a Fülepféle-legendának valóságfedezete van. „A tények azt mutatják – írta Németh Lajos –, hogy a közel hét évtizednyi alkotómunka aktív tevékenység volt, személye, szellemisége már a századelőtől kezdve haláláig tényező a magyar kultúrában.”¹⁵ Sokat emlegetett remetesége valójában elszigetelődés. Mi volt ennek az oka? „Most, immár másfél évtizeddel Fülepféle halála után – szintén Németh Lajost idézzük –, mikor már lassan rálátásunk van az egész 20. századra, megkockáztathatjuk a megállapítást Fülepféle perifériára szorulásának magyarázataként: gondolatrendszere, egyszerre egyetemes és tudatosan vállalt nemzeti, magyar látóköre, egyénisége túl tömény volt a háromnegyed század magyar valóságához.”¹⁶ Igaz, lényéből fakadó arisztokratizmusa, a realitásokkal sok esetben nem számoló igényessége megnehezítette a hozzá való közeledést. Mint Zádor Annától tudjuk, a minőség általa képviselt magas igénye a pesti egyetemi munkától is elvette a kedvét az ötvenes években.¹⁷ Ha a fiatalok részéről nyegleséget, udvariatlanságot vagy durvaságot tapasztalt, elfordult és magába zárkozott. Sorsa olyan, mint Bibó Istváné. Ha nem ide születnek, közismert európai gondolkodókként beszélnek róluk szerte a világban. De őket ide helyezte a sorsuk, s ők vállalták ezt.

Az alkotó személyiség rövid jellemzése és fellépése szituációjának felvázolása után most vessük pillantásunkat életművének három vonulatára! Amikor Fülepféle filozófiájának, művészetfelfogásának és irodalomszemléletének rövid bemutatására vállalkozunk, e tanulmány kereteivel is számolnunk kell: nem törekedhetünk teljességre, a munkásság kronológiai rendjét sem követhetjük (ez majd egy monográfus feladata lesz), s csupán néhány, számunkra különösen fontosnak vélt tanulmányt fogunk kiemelni. Mindezt a tévedés kockázatával tesszük, amit minden értelmezés amúgy is magában hordoz.

Fülepféle filozófiai tárgyú dolgozatai közül korai Nietzsche-tanulmányát emeljük ki, amely az általa fordított s 1910-ben megjelent *A tragédia eredete* magában is könyv terjedelmű bevezetéseként készült.¹⁸ Műfajából adódóan nem állásfoglalás a német filozófussal szemben, hanem hitelességre törekvő kalauz. „Végtelenül előkelő így ennek az írásnak visszatartott polémiától halkan reszkető, szélesen elömlő hangja – írta Lukács György a *Nyugatban*. Tele van a belülről való megértés legnagyobb szépségével: csak tükröz akar lenni, amiben Nietzsche képe tisztán tükröződjék, és az egész Nietzsche tükröződjék ben-

¹³ Fülepféle Lajos: Paul Cézanne. *Művészet*, 1907/3. In: Fülepféle 1974. 455–463., 461.

¹⁴ Fülepféle 1923. 187. Fülepféle később is, a Szécher úti összejöveteleken gyakran szóba hozta Cézanne „cölöpkemény művészetének” jelentőségét, azt, hogy Cézanne „a dolgok masszivitását festi.” Fodor András: *Ezer este Fülepféle Lajossal*. I–II. Budapest, Magvető Kiadó, 1986. I. 105.

¹⁵ Németh Lajos: Fülepféle Lajosról. *Jelenkor*, 1985/1, 43–48., 44.

¹⁶ Uo. 45.

¹⁷ Zádor Anna: Emlékeim Fülepféle Lajosról. *Jelenkor*, 1985/1, 49–52.

¹⁸ Fülepféle 1910.

ne.”¹⁹ Ebben Nietzsche Schopenhauer eszméivel való megismerkedésének élményéből (tőle tanulta, hogy a világ lényege az akarat), valamint Wagner zenéjével való találkozásának sorsdöntő eseményéből indul ki, amely később a vita és a szakítás radikális gesztusához vezetett. Nietzsche arra törekedett, mondja Fülep, hogy filozófiával oltsa be a filológiai, történeti vizsgálatot. *A tragédia eredete* című könyvében az apollói művész harmóniára törekvésének és a dionüszoszi szenvedélynek, zaklatottságnak kettősségét a tragédia születésében oldja fel, amelyben a dionüszoszi mámor apollói látomást teremt. A görög tragédia a pesszimizmus alapján érthető, de nagyságának nyitja a pesszimizmus legyőzése, mondja Nietzsche. Későbbi, *Korszerűtlen elmékedések* című művében háromféle embertípust különböztet meg: a rousseau-i lázadót, a goethei szemlélődőt és a schopenhaueri heroikus embert, ezeknek legtisztább megvalósulásai a filozófusok, a művészek és a szentek. Ezekben testesül meg az emberi lényeg. Eszményképeihez való kritikus viszonya Nietzschét a hagyományos erkölcs kritikájához és egy új eszmény, az emberfeletti ember (*Übermensch*) célként való megjelöléséhez vezette. Azt állította, hogy a világ lényege a hatalomra törő akarat (*Wille zur Macht*), s ennek jegyében nem világnézetünk igazságával, hanem életfejlesztő, életgazdagító képességével kell törődnünk. Abban látja az emberiség hivatását, hogy önmagánál magasabb rendű lényt teremtsen önmagából. „Az emberfölötti embert hirdetem nektek. Az ember az, amit fölül kell múlni”, mondja Zarathusztra, kései művének hőse. Ez az ideál túl van jön és rosszon, széttöri a nyáj erkölcsének normáit, s helyére az emberfeletti ember életakarátának törvényeit állítja. „E felé a jövő felé vezet Nietzsche. Kivezető ösvény a mából” – fejezi be tanulmányát Fülep Lajos, ne feledjük: 1911-ben. Ez a munka tehát a Nietzsche-filológia századfordulóhoz köthető eredményeit tükrözi. Ma már tudjuk, különösen Giorgio Colli és Mazzino Montinari 1967 és 1980 között publikált kritikai kiadása után,²⁰ hogy Nietzsche hagyatékban maradt műveinek későbbi közreadása a hagyatékot gondozó Elisabeth Förster-Nietzsche előzetes jelentésulajdonításával történt, amit, különösen a *Wille zur Macht* koncepció vonatkozásában, nem igazolnak az életmű filológiai tényei.

Fülep Lajos művészetfilozófiai írásai közül *Az emlékezés a művészi alkotásban* című kora, 1910-ben *A Szellem* című folyóiratban megjelent értekezéséből indulunk ki.²¹ Ennek a dolgozatnak a tézisei Benedetto Croce nézeteinek kritikájára alapozva fogalmazódtak meg. Croce szerint a művészet intuíció, amely mindenkor azonos a kifejezésével, ily módon minden kifejezés művészi tevékenység, így a nyelv is. Ezért az esztétika nem más, mint minden emberi kifejezőmódra kiterjesztett lingvisztika. Ez a felfogás Fülep szerint azért tarthatatlan, mert ha a nyelv esztétikai funkciónak a produktuma, akkor ez nem intuíció, hanem emlékezés, hiszen minden intuíciónkba beleszól és beleolvad a múltunk, az emlékezésünk, amely nélkül nem is vehetünk róla tudomást, és az intuíció, illetve a percepció pillanatait az emlékezésnek kell összefűznie. De az emlékezéssel „nemcsak konzerválunk benyomásokat és élményeket, hanem szakadatlanul formálunk és komponálunk vele”.²² A szép tehát az emlékezés produktuma. A művész emlékezése beleárad a percepcióba, de túl is hullámszik rajta, s ezáltal a percepciót saját ideális képére alakítja. „A művész a formával kifejezi az időnkívülit, az el nem múltót, a létet, az örökkévalóságot, de nem absztrakt ideákban, mint a filozófia vagy a vallás, hanem a maga alkotta jelenségeknek formájával (ideájával) szemben az elmúltó, levésben lévő, időben élő jelenségekkel.”²³

¹⁹ Lukács György: Fülep Lajos Nietzschéről. *Nyugat*, 1910. június 16. In: FEml. 11.

²⁰ Friedrich Nietzsche: *Sämtliche Werke*. Kritische Studienausgabe. I–XV. Herausgegeben von Giorgio Colli und Mazzino Montinari. Berlin, De Gruyter, 1967–1980.

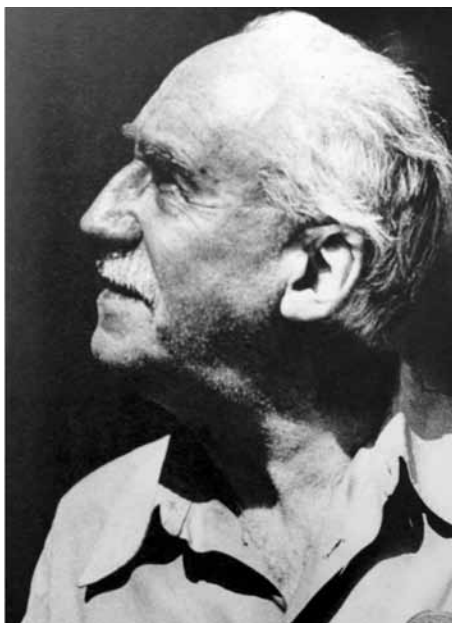
²¹ Fülep Lajos: Az emlékezés a művészi alkotásban. *A Szellem*, 1911. márc. In: Fülep 1974. II. 605–651,

²² Fülep 1974. II. 635.

²³ Uo. 649.

A fiatal Fülep Lajos

Fülep Lajos az 1960-as években.
Koffán Károly felvétele

A művészt örök vágy hajtja a levésből a lét felé, mert a változó életben az örökkévalóságba vágyik. Takács József joggal tekinti veszteségnek, hogy a tanulmány eszméit s az általa kiváltott firenzei vita tanulságait, amelyhez Croce is hozzászólt, se az európai, se a hazai gondolkodás nem hasznosította érdemének megfelelően.²⁴

Fülep esztétikai tárgyú írásaiból egy szakadatlanul épülő, ám be nem fejezett művészetfilozófiai rendszer körvonalai bontakoznak ki, amelyet Németh Lajos tanulmánya alapján próbálunk röviden áttekinteni.²⁵ Ennek a rendszernek a kulcsfogalma a *forma*, ami, ezt Fülep többször is nyomatékosan hangsúlyozza, nem külsőség, hanem a dolgok lényege. Ennek alapján a kép műformájában testet öltő autonómia a kép kompozíciója. Ebben testesül meg a formává, esztétikumává vált determináló erő, a *világnézet*. Ám a világnézet, mint minden tartalmi anyag, csak annyiban s olyan mértékben létezik a műben, amennyiben, amilyen mértékben formává vált. Ebben az összefüggésben szükségképpen felvetődik a természet és a művészet viszonyának a kérdése. Előbbi a levés és az idő, utóbbi a lét és az örökkévaló világa. Ám amikor Fülep az emlékezésről szóló tanulmányában úgy fogalmaz, hogy „a szép valamely jelenség formájának örökkévalóság-jellege”,²⁶ már túllép a természet és a művészet elválasztottságának gondolatán, hiszen a művészet a természeti jelenség minden elemének és törvényének ismeretével dolgozva hoz létre lényegi különbséget a műalkotás és a természeti produktum között. Így jut el Fülep a *jelentés-komplexum* fogalmához, amely magába öleli a szembenálló, ám ezáltal élességüket veszítő, összekapcsolódásra képes fogalmakat. E ponton távlat nyílik az esztétikai abszolút és a történeti relatív, valamint az egyetemes és a nemzeti korrelációjának eszméje felé.

²⁴ Takács József: Fülep Lajos Croce-kritikája. In: DD, 21–25.

²⁵ Németh Lajos: Fülep Lajos művészetfilozófiája. *Jelenkor*, 1975/7, 631–634. In: FEml. 224–229.

²⁶ Fülep 1974. II. 650.

Ez utóbbi korrelációnak Fülep mesteri megvilágítását adja 1923-ban publikált *Magyar művészet* című könyvében, amelynek fejezetei előbb tanulmányok formájában jelentek meg a *Nyugat*-ban 1918-ban, illetve a befejező, festészetről szóló fejezet 1922-ben. (Az eredeti kézirat végén ez a dátum olvasható: 1916 tavaszán.) A *Nyugat*-ban csillag alatt a szerző fontos megjegyzése olvasható, amelyben munkáját párhuzamba állítja Babits Mihály 1917-ben megjelent *Irodalmi problémák* című kötetével. Mindketten hasonló szempontból foglalkoznak a magyar kultúra két különböző területével, ám szemléletük eltérő: Babits Taine fogalmait működteti, míg „én – hangsúlyozza Fülep – a faj, környezet és idő fogalmain túl próbálom megkonstruálni az egyetemesnek és a nemzetinek viszonylatát”.²⁷ Könyvében, amelyet „problématörténeti vázlatnak” nevez (és ezt a meghatározást nem szabad szem elől tévesztenünk),²⁸ a nemzeti művészet lehetőségét, létezését a témákon és a motívumokon túl találja meg. Mivel a művészet tartalma éppen a forma, a formává vált tartalom, ezért „[h]a a művészetben van nemzeti – állapítja meg –, úgy magának a formának kell annak lennie”.²⁹ „Buzgó, de naiv patrióták ugyan hamar elintézik ezt a kérdést – fogalmaz polemikus éllel, ma is megszívlelendő módon –, amikor vagy azt mondják, hogy magyar az, amit magyar ember csinál, vagy, hogy magyar az, ami magyar dolgokat, eseményeket, tjakat stb. ábrázol. A művészi szempont alig jut szóhoz náluk, annak sejtelve nevezetesen, hogy ami az ő szempontjukból magyar, esetleg még nem művészet, másrészt, ami művészet, esetleg nem magyar.”³⁰ Ebből az esztétikai nézőpontból válik hitelesen feltehetővé a könyv alapkérdése: „Van-e a magyarnak valami sajátos küldetése az európai művészet közösségében, a világművészetben?”³¹ Azaz: van-e sajátosan magyar, s ezáltal az egyetemes művészetet gazdagító magyar művészet? A kérdésre adott pozitív választ három kiemelkedően jelentős művészünk bemutatásával alapozza meg. Ez a három európai magyar művész: az építész Lechner Ödön, a szobrász Izsó Miklós és a festő Szinyei Merse Pál.

A hazai építészet területén a 19. századi klasszicizmus (Hild József), romantika (Feszli Frigyes) és a Fülep szerint tévutat képező „második reneszánsz” (Ybl Miklós) városképet meghatározó alkotásaival szemben a népművészet adottságaiból kiinduló Lechner Ödön épületeinek magyarságát emeli ki, s a kecskeméti városháza meg az Iparművészeti Múzeum elemzésével mutat rá a homlokzati síkfelület formateremtő jelentőségére. „A népművészet, amelyen állandóan rajta volt a szeme, sík művészet, s az ázsiai álom ennek a sík művészetnek kifejlesztésével kápráztatta. A síkból kellett tehát kiindulnia, illetve hozzá visszatérnie.”³² A fal sík elemében megszólalhat a népies eredetű formanyelv, aminek szerves eleme, hogy a párkány nem kiugrik, hanem fölfelé emelkedik oromzat gyanánt, s hullámos vonala ritmikusan zárja le a fal nyugodt felületét. Ezt az igazi nemzeti utat azonban, teszi hozzá Fülep, a nemzet nem tudta megérteni és követni.³³

Lechner szerepét a szobrászatban Izsó Miklós tölti be. De az elemző nem a közismert

²⁷ Uo. 628.

²⁸ Fülep 1923. 131.

²⁹ Uo. 21.

³⁰ Uo. 30.

³¹ Uo. 31.

³² Uo. 60.

³³ Itt emlékeztetnünk kell arra, hogy Fülep „problématörténeti vázlatot” ír, s ennek megfelelően emeli ki a szerinte jövőbe mutató s esztétikai elveit igazoló műveket, művészeket. Ez az adott keretek között szükségszerű és igazolható. Értékelése következetes és szigorúan megalapozott. Más kérdés, hogy a „problématörténeten” túlnézve, módszere túlzott sarkítással jár. Ybl Miklós klasszicizmusból táplálkozó, Fülep által kárhozottatott neoreneszánsz művei méltóságteljes arányaikkal egy ezeréves ország jogos büszkeségéről és európaiságáról tanúskodtak. Fő műve, az Operaház szerkezeti biztonságával, nemes előkelőségével, impozáns arányaival éppúgy elválaszthatatlanul hozzátartozik Budapest képéhez, mint Steindl Imre neogótikus műve, az Országház.

Búsuló juhász alapján mutat rá a szobrász jelentőségére, ebben „tisztéletreméltó kézügyes-
séget és néprajzi alaposágot árul el”,³⁴ de az igazi szobrászati problémához az alig ismert
kis agyagfigurákban jut el. Ezekben a magyar nép testi ideálja plasztikai formákkal kap
igazolást, s a magyar tánc a kompozíció formateremtő elvévé válik. „Mert Izsónál a forma
egészen sajátos, fajlag determinált, éppen nem közömbös vagy általánosan emberi alak-
ban testesül meg, illetőleg belőle nő ki. Sőt tovább megy, és bizonyos fajta faji ideállá ma-
gasztosítja alakját, mint a görög művész az atlétát”.³⁵ De Izsó sorsa is a magára hagyottság
és a meg nem értettség lett. „Contraposto, kompozíció, eredeti természetlátás, művészi
formában megtestesült etnikai ideál, plasztikusan megoldott drapéria – sokáig, részben
ma is, vadidegen dolgok a magyar szobrászattól” – zárja plasztikai szemléjét az elemző.³⁶

A magyar festészetről szólva mutatkozik meg leghatározottabban Fülep kiérlelt, esz-
tétikai érvekkel gondosan aládúcolt értékrendjének normatív természete. Kétségtelen,
hogy a jövő igazolta Szinyei Merse és a nagybányaiak jelentőségének kiemelését, ám az
elődöktől és a kortársaktól nemcsak hatástörténeti értéket tagad meg (egyébként joggal),
de viszonylagos esztétikai kvalitásaikat sem ismeri el (ami viszont a szemlélet egyoldalú-
ságát jelzi). Madarász Viktor és Székely Bertalan képei számára történeti illusztrációk fest-
ői látás nélkül. Madarász, bár festői temperamentuma eleven, de annál elszomorítóbb,
mondja, „hogy a történelmi illusztráció fokát csak esetenként haladta túl”.³⁷ Székely stílu-
sa „illetetlen korának küzdelmeitől és mentes eredményeitől”, jelenti ki.³⁸ Aránylag még

³⁴ Fülep 1923. 74.

³⁵ Uo. 85. Itt jegyezzük meg, hogy Soós Gyula 1966-ban publikált Izsó-könyvében tizenöt képet
közül a *Táncoló paraszt* terrakotta figuráiról, majd – Fülepet követve – ezt írja: „A *Táncoló paraszt*ről
összeállított képsorozat meggyőzően érzékelteti, hogy az egyes figurák mozdulatai egymáshoz
kapcsolódnak, egymásból indulnak ki. A mozgás nem mindegyik fázisa alkalmas a szobrászi
megörökítésre. A mozdulatok közül a művésznek azokat kell kiválasztania, amelyek az ábrázolt
cselekményre jellemzőek, amelyek megindítják a képzeletet. Izsó ilyen megoldásokra törekedett,
alakjai élethű mozgását, a magyar verbunkos ritmusának változatait érzékeltetik. A tánc motívumai
újabb és újabb formát öltenek végig a sorozaton. Mindegyiken tükröződik a mozdulat folya-
matosságának a feszültsége. De a képhatás a motívum minden merészsége és mozgalmassága
ellenére is nyugodt, kiegyensúlyozott. A statikai biztonságot a merőleges és vízszintes vonalak
elrendezése, illetve hangsúlyozása támasztja alá.” Soós Gyula: *Izsó Miklós*. Budapest, Corvina
Kiadó, 1966. 16.

³⁶ Fülep 1923. 96. Itt is érzékelhető, hogy Fülep Lajos szemléletmódja normatív természetű, ami egy-
felől túl szigorúvá teszi a normától eltérő művészi alkotásokkal szemben, mint most a *Búsuló ju-
hász* esetében, vagy korábban Ybl Miklósról szólva, másfelől viszont éles szemmel és meggyőzően
képes rámutatni az általa értékesnek ítélt műalkotások kvalitásaira. Megjegyzendő, hogy a *Búsuló
juhász* az urnára támaszkodásnak az antikvitásig visszavezethető síremlék-motívumával, s a gyá-
szoló motívummal a jellegzetes (Henszlmann Imre szavával: *jellemzetes*) magyar alakkal való tár-
sítása által – a szabadságharc leverése utáni időben – szerves művészi formává átlényegített nem-
zeti közérületet fejezett ki. A nemzet fájdalma kapott méltóságjeljes esztétikai kifejezést általa.

³⁷ Uo. 110. Fülep figyelmen kívül hagyja, hogy Madarász Viktor *Hunyadi László siratása* című képé-
ben a magyar közönség a nemzet sorsának kifejezését látta az önkényuralom éveiben, ami méltó-
ságot sugárzott, lelkiert adott, s ezt a magyar balladákra emlékeztető hangvételében, a bravúro-
san alkalmazott, komor fény-árnyék technikában és a szigorú kompozícióban látták megteste-
sülni. A kép nagy nemzetközi elismerést is hozott Madarásznak, a magyar művészek közül első-
ként kapta meg a párizsi Salon nagy aranyérmét. Az egyik első magyar festmény volt (talán a
legelső), amelyet külföldön is nagyra értékelték. Bár nem vagyok művészettörténész, de legyen
szabad megjegyeznem: az én belső képtáramban a *Hunyadi László siratása* a *Majális* mellett foglal
helyet. A művészet múzsája soha nem egyetlen híron játszik. Igaz, Fülep „problématörténeti
vázlatot” ír, az európai kronológia alkalmazása s a hatástörténeti szempont kiemelése szükség-
képpen ebből következik. Műve következetes és meggyőző. Műfajának iskolapéldája.

³⁸ Uo. 117. Számomra Székely Bertalan *Őnarcképe* egy mélyen gondolkodó, szigorú erkölcsi tartású

Lotz Károly jár a legjobban, aki szerinte fontos festői problémákat oldott meg, eljutott az abszolút freskó-stílus szabadságáig, de ez sem folytatható. Mészöly Géza az elemző számára a régi romantikus stílus érvénytelen folytatója, Paál László megkésett barbizoni,³⁹ Munkácsy festészete pedig álművészet álművelt társadalom számára, a *Siralomház* stílustalan élőkép, az *Ecce homo* pedig művészi katasztrófa. Ez nagyon kemény beszéd, ezért megjegyezzük, hogy Fülep kritikájának igen nagy hatása volt, pro és kontra módon érvelő írásokat hívott életre Munkácsyról, ami a festő utóéletének fontos fejeménye. Jellemző, hogy amikor Fülep munkatársaival meglátogatta az 1950-es évek elején a fővárosban rendezett nagy Munkácsy-kiállítást, a főművek előtt megállva így fakadt ki: „micsoda erő van ebben az emberben, hogy viszi az embert magával ez az egész terem. Hát nem disznóság, hogy az lett belőle, ami lett!”⁴⁰ Ebben a kifakadásban jól megfigyelhető az esztétikai és a történeti érték – ezúttal rendkívül termékeny – feszültsége.

A Szinyei Merse Pálról írt elemzésben viszont egyesül az abszolút és a relatív történeti érték, szintén inspiráló módon. A *Majális* jelentőségére a francia impresszionizmus vívmányai, a tiszta optikai látvány, a valór és a komplementer színek törvénye felől szemlélődve mutat rá Fülep: „egészen az optikai látszat piktúrája, ha még kísértének is benne az előzetes tudás elemei”.⁴¹ (A *Pacsirtát* kevésbé szereti, a *Lilaruhás nőt* nem is emlegeti.) A *Majális* helye, hangsúlyozza a szerző, a nagy francia impresszionisták művei mellett van. Sajnos nálunk senki sem értette meg, a mester felhagyott a festéssel, s amikor húsz évvel később felismerték nagyságát, már nem hathatott elevenen, inkább történeti érték-ként lehetett rá tekinteni, aminek vívmányait nem ő, hanem a nagybányaiak folytatták, kivált Ferenczy Károly. Ennek képein a levegőperspektíva által a szem viszonya mutatkozik meg a környező világhoz. Ezzel Fülep hitelesen mutat rá Ferenczy piktúrájának jelentőségére. Amikor viszont kifogásolja, hogy képeinek színvilága közömbös, s emiatt nem érződik a természeti jelenség intenzitása, úgy vélem, az elemző normatív tudása lép az érzékeny néző szeme elé. Ugyanakkor teljes mértékben igaz, hogy a magyar festészet fejlődésre képes ága a nagybányaiak által levált a holt törzsről, amit Csók István és Rippl-Rónai József művészete igazol. A Szinyeivel kezdődő úton a magyar festészet európai szintre emelkedett, zárja fejtegetéseit a *Magyar művészet* szerzője.

Fülep Lajos volt a főszerkesztője a majd' harminc évvel később, 1956-ban közzétett művészettörténeti szintézisnek, *A magyarországi művészet története* című kétkötetes vállalkozásnak, amely több szerző munkája. Az első kötet a honfoglalástól a 19. századig, a második kötet 1800-tól 1945-ig tárgyalja a hazai művészet történetét. Az első kiadás előszavában a főszerkesztő ismerteti a munka elveit, indokolja belső arányait, és értelmezi a könyv sokatmondó címét: „A magyarországi művészet története. Ebben a címben, úgy gondoljuk, pontosan kifejeződik és meghatározódik, amiről a könyv szól: nem mond se többet, se kevesebbet, se mást, mint ami a tárgya. [...] Nem tárgyalja a magyar nép művészetét abban a korban, amikor még nem lakott mai hazájában; nem tárgyalja a korábban itt élt népek művészetét se, mert ez a föld csak azóta »magyarországi«, amióta Magyarország van [...], »magyarországi«, mert az ország területén a magyarral együtt más népek is éltek és művészetet produkáltak, továbbá hosszú századok alatt idegen művészek sokan dolgoztak

---

figura megjelenítésével a nemzeti sorssal azonosuló magyar köznemesség és az erdélyi magyarság lelkiületét fejezi ki az elfordulva ránk tekintő arc puritán kompozícióba helyezése által. Ez a lélektani gazdagság a megfigyelés hitelességével társulva jelenik meg olyan nagy történeti kompozícióiban, mint a *II. Lajos holttestének megtalálása* vagy az *Egri nők*.

³⁹ Ez igaz, de a megkésetttség érték is lehet, egyébként is Paál László elfojtott érzelmektől terhes melankóliájának ez a barbizoni stílus adekvát formája volt.

⁴⁰ Zádor Anna: Emlékeim Fülep Lajosról. *Jelenkor*, 1985/1, 49–52., 52.

⁴¹ Fülep 1923. 142.

itt”.⁴² A második kötet koncepciója megváltozott, amit címe is mutat: *Magyar művészet 1800–1945*. Ez a szintézis hasznosítja Fülep *Magyar művészetének* eredményeit, amit az Izsó Miklósról írt fejezet (Végyvári Lajos munkája) igazol: „Kisplasztikáinak legszebbjei a táncoló parasztok: mozdulatuk elevenségével, dinamikájával, megragadó kifejezőerejükkel a magyar szobrászat legjava alkotásai. Izsó ezekben a szobrokban elsőként szakította szét a XIX. század szobrászatának iskolás megkötöttségeit. [...] A féktelen mozgás és a statikai megkötöttség ellentétéből alakított komponálással teszi rendkívül feszültté és robbanékonyá alakjait. Ezekben a kisplasztikákban [...] a nemzeti forma és a nemzeti tartalom a legmagasabb szintézisben egyesül”.⁴³ Mivel azonban összefoglaló műről van szó, horizontja a „problématörténetnél” szükségképpen tágasabb. Ennek igazolásául idézzük a Székely Bertalanról szóló fejezetet. „Székely Bertalan művészete a magyar képzőművészet Munkácsy előtti nagy szintézise. A magyar képzőművészetet befolyásoló két iskolát, a német akadémizmus történelmi és monumentális irányát, valamint a francia romantika eredményeit műveiben egyesítette és a nemzeti tartalom kifejezése közben átformálta.” A Munkácsy-fejezetben pedig azt olvassuk, hogy kolorisztikus tónusfestészetével nemcsak megértette Courbet elveit, de több szempontból meg is haladta, ami kiváltotta Théophile Gautier elismerését, sőt Courbet tetszését is. A huszonhat éves korában festett *Síralomház* nemzetközi sikert aratott. „Az elitéltnél érzékeltette a magyar temperamentumot, a halálban is virtuskodó, töretlen erejű betyárt. Különösen változatos a nézők csoportosítása, az egyes alakok megrajzolásában pszichológiai ábrázolókézséget lehet méltányolni.” Képein páratlan bőséggel ábrázolta a magyar nép, a parasztság típusait. Festményeit (*Tépscsinálók, Köpiülő asszony, Rőzsehordó nő, Búcsúzkodás*) „az előadás realista igazsága, a faktúra szenvedélyes formálása, a világos kompozíció a XIX. század realistáinak legjobb alkotásai mellé helyezi”.⁴⁴ A Munkácsyról szóló vita azóta is folytatódik, amit a Krisztus-trilógia utóélete is igazol, s ez nem kis mértékben Fülep Lajos érdeme. A könyv Lechner-fejezetének értékrendje szintén eltér Fülepétől. Genthon István, a fejezet szerzője szerint a hazai építészetnek a 11. századi pécsi műhelytől kezdődően kialakított nyolc évszázados hagyománya sem kevésbé nemzeti, mint az a keleti, illetve népművészeti gyökerű, amit a síkszerűség preferálásával Lechner kizárólagosnak tekint, s ez nem is illeszkedik minden esetben az építészet térképző természetéhez.⁴⁵

Fülep Lajosról készített (mint jeleztük: kísérleti jellegű) portrénk befejező arcvonásai-ként az irodalmi tanulmányokról szólunk, ezúttal sem a teljesség igényével. Figyelmünket Fülep Ady-élményére összpontosítjuk. Ennek két oka van: ő volt az első egyike, aki felfedezte az *Új versek* jelentőségét, s ő volt az utolsó tanú, a túlélő, aki a személyes élmény hitelével mutatta be Ady emberi-költői alakját, s tárta fel – nem túlzás ezt mondani – Ady titkait. Mint már említettük, *Az Országban* közölt írással kezdődött ez a kapcsolat, amelyben a kritikus a „nyugatra vándorolt keleti napimádó” alakjában ismerte fel a Holnap hőst, a magyar vers megújítóját.⁴⁶ Adynak sokat jelentett ez az értő elismerés, magához kérte⁴⁷ és barátságába fogadta a fiatal kritikust, aki tanúja lett Ady éjszakáinak, s már idős korában, mint említettük, túlélő tanúként vallott erről az életre szóló tapasztalatról. A kézirat 1969-ben keletkezett, két változata közül a későbbi rövidebbet a *Magyar Nemzet* közölte folytatásokban 1969-ben, a korábbi hosszabb változatot pedig 1976-ban publikálta

⁴² A mű 1964-ben megjelent harmadik kiadását használom. *A magyarországi művészet története I. A honfoglalástól a XIX. századig*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1964. 6.

⁴³ *A magyarországi művészet története II. Magyar művészet 1800–1945*. 158.

⁴⁴ Uo. 222., 225.

⁴⁵ Uo. 332–334.

⁴⁶ Fülep Lajos: Ady Endre. *Az Ország*, 1906. márc. 7. In: Fülep 1974. II. 143–146.

⁴⁷ 1906. március 4-én keltezett levelében. Fülep Lajos *Levelezése*. I. 1904–1919. Sajtó alá rendezte F. Csanak Dóra. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1990. 38.

199
más szemmel mit fehérek, feketék államon, úgy kell
vontatni, mindha a jövőben bezzem, az fehérek, és
még is mások; és ha ba vannak az éjszakák, velem
jón nem lehet hínni, és nem lehet nem hínni, nem
hínni beleegyezve, hogy velem vege urhatteret! — de hát
lehet így elv? mond!

(Két évvel ezelőben életemben, amikor közelebb
anál a szöveget értem, amit — jobk hi-jai — az agyon-
trafált síval géme-ak szoktak vezetni; körülül kette
magyar volt: Ady és Pethes. És mindkettőben olyan első embér
volt, amelyet más nemzet-je a hígha ismer — legalább
is én nem tudt rá jőddt. Pethes utolsó szavai: nem
értem, csak nem értem. És mindkettőben úgy éltek
és alaktak, hogy mindkettőben a sajátot onca a népnek,
— hi-je a maga népké. Adyje az volt, amint it
jött.)

Életemben, lebbéje azok kék-je azok azokra —
börök, amelyet a magyarok — gond-je azok és velük kék-je azok
első embér. Így jött a — és Ady barátai. Nem lehetett
őket belesz (de az éjszaki íze), most, mivel ebből néhél,
amit a — je azok-je, nem-je kék-je bezzem,
máj-je vele egyet világgal, ha azok társai. Éjszaki-je,
valamit még is hínni, azokra, azokra a fiatalok és
börök-je, másszó az a jefta, nem-je azokra hínni
magyar-je, amikor effle azokra azok azokra népe,
a — je azokra Pethes és amiké azokra a magyarok, azokra
azokra magyar-je. S ez azokra a kék-je azokra,
a kék-je azokra — amit egyébe azokra azokra
máj-je azokra nem is azokra, de azokra azokra
hínni azokra kék-je azokra a — je azokra, és
máj-je azokra, mert nem azokra azokra, hanem
abba azokra azokra:

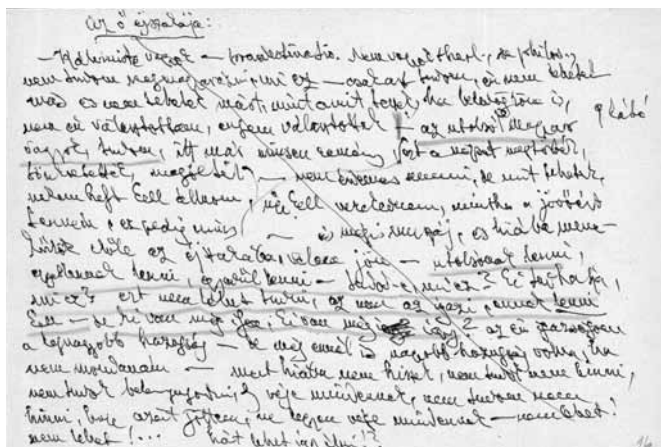
— az én magyarságom nincs azokra azokra
hínni — a népek azokra, de benne nem életemben
és nem-je azokra azokra — kék-je azokra
kék-je — én benne azokra azokra, legalább is azokra
kék-je hínni — így, ahogy benne, másszó azokra
hínni — én vagyok azokra azokra azokra.

Egy lap az Ady-esszé kéziratából. MTA Könyvtár

Tímár Árpád az általa szerkesztett *Művészet és világnézet* című kötetben.⁴⁸ Az emlékezés címe: *Ady éjszakai és éjszakája*, s mindenekelőtt ezt a címet kell értelmeznünk. A többes számú szó az egymás társaságában töltött, estétől hajnalig tartó együttlétekre utal, a lokál-ról lokálra, kocsmáról kocsmára való boros vándorlásokról, az egyes számú főnév viszont Ady világszemléletére, lelki hangoltságára vonatkozik.

Ezek a legendás éjszakák, ahová Fülep idegenként került a Baross kávéház elit szellemi köréből, ahol a kiváló színészek, Ódry Árpád, Kürthy György és Pethes Imre, valamint a rendező Hevesi Sándor voltak a társai, ám most a Szabadság kávéházban, a Három holló-ban és a Nagymező utcai lokálokban, pincékben, s reggel felé az Opera mögötti Bableves csárdában Ady mellett többek között Révész Bélát és Szini Gyulát ismertte meg. Füleptől tudjuk, hogy ezek az éjszakák egy sajátos rítus megvalósulásának alkalmai és színhelyei voltak, amelyben a költő játszott a rendező és a főhős szerepét, aki akarta, de irányálta is ezt a kettős szerepet. Ugyancsak Fülep mutat rá arra, hogy ennek a szerepnek a mélyén Ady egzisztenciális szorongása rejtett, aki még mámorosan sem vesztette el ezzel kapcsó-

⁴⁸ Fülep 1976. 44–77.

Egy jegyzetlap az Ady-esszéhez. MTA Könyvtár

latos éleslátását. Ezt a népet már megölték testében és lelkében, vallotta egyszer. Itt nincs föltámadás, mondta, majd hozzátette: „ebbe nem lehet belenyugodni, én nem nyughatok bele, ha mindenki belenyugszik is, de olyan józanon nem lehet – el kell kábítanom azt a szörnyű józanságot, hogy a vers kiszabaduljon a rája dúlt hegy alól”, mondta a „szakállas Krisztusnak”, ahogy Fülepet nevezte. S aki ezt a kommentárt fűzte a költő vallomásához, értelmezve a „noctambule” magatartást: „Nagyon lehet, hogy olyan valóságglátással, amilyen az övé, nem lehetett verset írni – lényének egyik felét el kellett kábítania, hogy a másik fölszabaduljon, az, amelyik még hinni tudott a cselekvés értelmében”.⁴⁹ Az egyetlen lehetséges cselekvés: az utolsó magyar szerepének vállalása. Ez Ady titka. Fájdalmas titok. Az én magyarságom nincs már sehol énrajtam kívül, vallotta egyszer barátjának, nem metaforaként, hanem abszolút meggyőződésként mondván: „a népben van, de benne nem él, mert nem tudatos, néma, én látom, érzem benne, ő nem tudja, nem érzi önmagában – ezért nem látná bennem se – ez nincsen sehol rajtam kívül – én vagyok az utolsó élő magyar”. A látom, érzem szavak jelzik, hogy ezek prófétai megnyilatkozások. Amikor elhangzottak, minden ellentmondani látszott e tragikus vallomásnak, az ország erősnek tudta magát, még a millennium fényei sem halványultak el. De másfél évtized múlva mindenkinek rá kellett döbennie a valós helyzetre. Ady, a jelek fejtője, aki önmagát is jelnek tekintette, előre látta, érezte ezt. Erről tanúskodik Fülep Lajos. Akinél világosabban kevesen ismerték fel Ady személyiségét mámoros én-tudatával, korlátlan szabadság-akaratóval, páratlanul éles eszével és ambivalens magyarságtudatával. Aki számára az „itthonon” kívül minden idegen volt, az itthoni pedig gyötrelmes. Eszünkbe jut a vers: *Az én magyarságom*. „Az én magyarságom / Mindennél keserűbb, / Mindennél igazabb. // Az én magyarságom / Véres és fekete, / Véres és szomorú. // Az én magyarságom: / Büszke felleg-orum, / Büszke nagy sirató. // Az én magyarságom: / Nincs ilyen átkozott, / Nincs ilyen igazi.” Fülep Lajos esszéje mélyre hatoló kommentárja e versnek.

Magyar irodalomról szóló tanulmányai közül megemlíthjük még a könyv művészéről, a tragikus sorsú Kner Imréről szóló írást, aki nem volt keresztény, de a kereszténység parancsolatát mégis ő teljesítette, s bár nem volt „fajmagyar”, de nem amazok, hanem ő „élte és szerette, híven és igazán ezt a hazát és népet, melyhez életre-halálra hozzákötötte magát és hivatását, a könyvnyomtatás művészetét, egyáltalán léte egész értelmét”.⁵⁰

⁴⁹ Uo. 68–69.

⁵⁰ Fülep 1976. 80.

Heves vitát váltott ki Szabó Dezső *Az elsodort falu* című könyvéről írt tanulmánya, mert szerinte ebben a didaktikus és stílusában patológiás jeleket mutató könyvben, amelynek sokan kultikus jelentőséget tulajdonítottak, „egy rendkívüli tehetség rendkívüli eltévelyedése” mutatkozik meg.⁵¹ Más szempontból olykor egyéb írásai is vitára készítetnek, még ma is. E sorok íróját is. Úgy vélem, Lesznai Anna és Gellért Oszkár líráját túlértékeli (alkalmat találván arra, hogy kifejtse saját líraelméletét), ezzel szemben például Török Gyula *A porban* című regényéről vagy Harsányi Kálmán *A kristálynézők* című könyvéről sommásan mond negatív véleményt. De ezek részletkérdések.

Világirodalmi tárgyú tanulmányai közül *Dante* című (száz oldal terjedelmű) dolgozatát emeljük ki, amely egy kézikönyv számára készült, de nem jelent meg, s kefelevonat formájában hagyományozódott. Elemzésének középpontjába Dante katolicizmusát állítja, szerinte az *Isteni színjáték* „a katolikus hitvallásnak csaknem minden dogmáját tárgyalja”, „tartalmának és formájának belső hatóereje a miszticizmus”. Különös figyelmet fordít a nagy olasz költő nőszemléletére (ezzel *A Vita Nuova és a mai olvasó* című írásában is foglalkozott), Beatrice alakjában az ideává, isteni képmássá váló nőt ábrázolja a szerző, Francesca da Rimini szenvedő szépségében pedig (akivel a *Pokol* ötödik énekében találkozunk a Szerelem halottai között) „az első modern nőalakot” pillantja meg az elemző. Fülep tanulmánya mindmáig a legjobb bevezetés a *Divina Commedia* olvasásába és tanulmányozásába.⁵² Filológiai megfigyelései szintén tanulságosak: Assisi Szent Ferenc *Naphimnuszának* forrását a 147. zsoltárban, illetve Dániel könyvében, a tüzes kemencébe vetett ifjak énekében találja meg.⁵³ Sallay Géza a Dante-tanulmány jelentőségét és inspiráló erejét példázva az *Isteni színjáték* Ulysses-motívumát értelmezi (ezzel Fülep csak a nagy mű szerkezetét bemutatva foglalkozott), miszerint „Dante keresztény Ulyssesként tételezi magát az általa koncipiált antik Ulysseshez képest. Ebből adódik eme figura tragikus vége, és Dante útjának eredményessége. A kettő azonban a mélyben valóban rokon és összefügg egymással”. Dante megérti és átéli az antik hős nagyságát és tragédiáját.⁵⁴

A filozófia, a művészettörténet és az irodalom mellett Fülep életművének van egy negyedik témája is: a magyarság múltja, helyzete a jelenben és sorsa a jövőben. Ez a téma életrajzi szempontból a Zengővárkonyban eltöltött két évtizedhez kötődik, s közelebbről érint bennünket. Fülep munkásságának rövid áttekintése után erről fogunk beszélni.

---

⁵¹ Fülep 1974. II. 176–196.

⁵² Uo. 211–311.

⁵³ Uo. 220.

⁵⁴ Sallay Géza: Fülep Lajos Dante-értelmezése. In: DD, 26–32., 29.

II. „Lombkoronák lépcsős theátrumában...” (Fülep Lajos Baranyában)

„A zsenialitás tudatából fakadó igaz indulat és az elhivatásérzés fűtötte indulat később sem lohadt, hiszen jogosan érezte zengővárkonyi magányában, hogy ő az igaz európeér, aki ugyanakkor a mélyrétegek szintjén is ismeri a magyar valóságot.”

(Németh Lajos)

„Magas, vékony fiatalember volt, polgári civilben, lassan sétálva, elgondolkodva ment. Férfiasan szép arcát dús haj és szakáll keretezte. A haj is, még inkább a szakáll rőt színben játszott, olyanná szepítette fejét, ahogy egyes képeken Krisztusét ábrázolják. S ezen a krisztusi fejen – homlokon, arcon, szemben – mintha valami szomorúság borongott volna, a magánosság szomorúsága.” Major Máté látta így a fiatal Fülep Lajost,⁵⁵ igaz, még Zengővárkonyba érkezése előtt, amikor rövid ideig Baján lelkészkedett. De ilyen lehetett néhány évvel később, Baranyába jövetelekor.

Zengővárkony, az a falu, amelynek Fülep Lajos húsz esztendeig, 1927-től 1947-ig református lelkésze volt, a Mecsek egyik legszebb helyén fekszik. „A falut nemes gesztenyeerdő takarta el a világ elől” – írja Illyés Gyula. „És a határban is szerte nagy csoportokban százados fák, oly vastag derékkel, hogy két ember együtt sem karolhatta át, messze elnyúló, földre könyöklő ágakkal. Csak a fák voltak több száz évesek, magát a hajdan egységes erdő korát ezer évek mérték, pontosan hatezer év.”⁵⁶ „A faluson – ezt már Martyn Ferenc írásában olvassuk – közép tájt fehér fallal körülvett kicsiny erőd a templom és a paplak, nincs rajta egyetlen függőleges és vízszintes. Körös-körül sok száz éves szelídgesztenyés hamvas lombsátora, fekete dárdáival, mint uszályos sereg áll mozdulatlan a domboldalon. A paplak szűkös-szerény rokon a templom oldalán, alatta gyepes udvarban a tiszteletes irodája; ajtaján az áll, hogy mielőtt belép a látogató, törölje meg a lábát. Az öreg falusi bútorok előtt állva hárman megférnek, feketére öregedett könyvek az állványon, Fülep Lajos ezekbe beleírja, kik születtek, kik házasodtak, kik mentek el. Kevés volt az írni valója. A falon meg egy Cézanne és a Chartres-i katedrális fotója. [...] Hogy el ne hagyjam, a kertben állt maga építtette könyvtára, jókora helyiség, a mennyezetig tele könyvvel, mindjárt a bejáratnál Pázmány. Tárva-nyitva volt a terem, hogy jól szellőzzék, mert a keleti Mecsek völgyeiben párateli volt a nyár is.”⁵⁷ És a falu meg a paplak után most vessünk egy pillantást a már hosszabb ideje Zengővárkonyban szolgáló papra. „Fülep Lajos a »Magyar művészet«, a Tihanyi Lajos-festmény idején szikár, magas, rőt szakállú, mutatós ember volt. [...] Várkonyban már egy kissé hajlott volt a tartása – ezt is Martyn szövegéből idézzük –, mozdulatai lassan indulók, lába elé nézve lassú járású. Feje előrehajlott, mintha erős, különös rajzú orra húzta volna alá, orra hegye fölfelé ívelt, visszafelé meg akként, mint a délieké. Fülepet ülve látja az ember, ültében egyenes a gerince, jobb kezét gyengéden fölemeli, ezt a hosszú ujjú, puha fogású, érzékeny kezét, minnyel nehéz munkát aligha lehetett végezni. A kampós orr két oldalán behúzóódó szemek, szürkés kreol arcszín, valami megcsutakolt bajusz, lefelé íve-

⁵⁵ Major Máté: Fülep Lajos emlékezete. *Jelenkor*, 1975/7, 629–630.

⁵⁶ Illyés Gyula: Az eligazító. Fülep Lajos. *Élet és Irodalom*, 1975. február 8. In: *Fülep Lajos emlékkönyv. Cikkek, tanulmányok Fülep Lajos életéről és munkásságáról*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és a bibliográfiát összeállította Tímár Árpád. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1985. 180-186. I. h. 182. (A továbbiakban FEml.)

⁵⁷ Martyn Ferenc: Fülep Lajos Zengővárkonyban. *Jelenkor*, 1975/8, 744–747., 744–745.

A zengővárkonyi református
templom és parókia

Fülep Lajos a zengővárkonyi
templom kapujában

lő, fáradékony száj, koponyáján már gyér, kósza, fehér hajszálak.”⁵⁸ Martyn már egy idősödő férfit látott a lelkészlakban.

Mit jelentett ennek a neves európai tudósnek Zengővárkony? Erről kétszer is véleményét mondott. „Sokan furcsállották, hogy éppen kicsi faluba kíváncsoltam – nyilatkozta 1929-ben, két évvel Várkonyba költözése után. Pedig hát csak kicsiny faluban lehet úgy együtt élni a néppel, mint egy család tagjaival. S mivel a bajok közösek és mindenütt ugyanazok, mindegy, hol vizsgáljuk, de ilyen kis helyen még leghamarabb lehet megismerni őket. S jobban meg lehet ismerni az egyéneket is. Népes helyeken az érintkezés a többséggel jószerint csak hivatalos térre szorítkozhat. Márpedig nekem éppen az volt a célom, hogy megismerjem az általános bajokat, de megismerjem a különöket is lehető közelből, s együtt éljek minden családdal és minden egyénnel, mint legközelebbi hozzátartozója.”⁵⁹ Ebben a nyilatkozatában baranyai életének céljairól beszélt. Tizenhat évvel később vidékre kerülésének okait is feltárta. „A kommün után nem sokáig volt maradásom Pesten, részben mert lakásomon kommunistákat rejtegettem, részben Szabó Dezsőről írt cikkem miatt. Így inkább választottam a vidéket, és félelmi külföldi tartózkodás után lejöttem ide Zengővárkonyba, ahol azóta is valóságos lelki emigrációban élek. Akikkel még az előző háború s a kommün idején együtt filozofáltam, Lukács György, Balázs Béla, Mannheim Károly, külső emigrációba szakadtak, nekem a belső emigráció sorsa jutott, a

⁵⁸ Uo. 744.

⁵⁹ Magyarok, ne Kanadába, hanem Baranyába vándoroljatok ki. Látogatás Fülep Lajosnál, a pusztuló baranyai magyarság pásztoránál. *Pesti Napló*, 1929. nov. 10. In: Fülep Lajos: *Művészet és világ-nézet. Cikkék, tanulmányok 1920–1970*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1976. Válogatta, szerkesztette Tímár Árpád. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1976. 93–99., 93.

szigetélet szellemi magányában.”⁶⁰ Pécsi egyetemi tanítványa, Takáts Gyula ennek a visszavonulásnak termékenyítő lehetőségeit is meglátta. „Hogy mit jelentett neki Zengővárkony? Azt a mediterrán jellegű környezetet, amely nyugodt ritmusával biztosította a szemlélődést, a magába és környezetébe és a természetbe való elmélyülést. A tempós munka lehetőségét, hogy fölvehesse mindazt, ami életének kiteljesítéséhez kellett. A határozott élet és világszemlélet zavartalan kialakítását. Szóval a megismerést, amely nélkül nincs művészet, se művészetfilozófia, se esztétika. Szinte természeti jelenség volt a faluban a sok könyv között. [...] Hogy igazán lásson, úgy tapogatta körül a valóságot – a tárgyat és jelenséget –, hogy magának egyben újra is alkotta. A fogalmak, szavak nála valóban a létező, kézzel tapintható tárgyat jelentették. Az öntudatos megfigyelés iskolája volt neki Zengővárkony.”⁶¹

És a hasznos tevékenység, a közösségért folytatott munka lehetőségét kínálta ez a mecseki falu. „Fölsorolni se könnyű mindazt, amit Fülep Várkonyért és Várkonyban tett” – állapította meg Tüskés Tibor. „Villanyvilágítást szerez a falunak, a paplakot vízvezetékekkel látja el, a Baumgarten-díj összegéből könyvtárszobát építtet és könyvtárat rendez be magának, a faluban ifjúsági egyesületet szervez”. Fontos megemlíteni, hogy „kapcsolatba kerül a debreceni református kollégium fiataljaival, akik a telepítési akciót elindították, és Fülep kezdeményezésére három sokgyermekes család költözik Debrecenből Zengővárkonyba”. Ezen kívül „a falunak megépítteti a gazdasági népházat (mai szóval: művelődési házat), az új felekezeti tanítóval, Császár Jánossal együtt gondja van a falu közművelődési életére, dalárdát szerveznek, hanglemezeket és vetítógépet vetet, az iskolán kívüli művelődési életet irányítja, népművelési előadásokat tart, s közben végzi a rendszeres lelkészi munkát...”⁶²

Fülep Lajos számára, mint Csűrös Miklós hangsúlyozza, életre szóló élmény volt a protestantizmus és az élményből fakadó református lelkészi küldetés falun, közel a néphez.⁶³ Vállalt hivatásához hű maradt, pedig, különösen kezdetben, nem kis nehézségeket kellett leküzdenie, sőt ellenséges indulatok, vádaskodások keserítették. Már Baján meggyűlt a baja ellenségeivel, akik a forradalmak idején vállalt szerepe, mint mondták, „kommunista” múltja miatt támadták, s rovására írták, hogy (az egyházat sértő protokolláris megkülönböztetésre hivatkozva) nem vett részt az 1923-ban Bajára látogató Horthy Miklós fogadásán. Az őt ért támadások Zengővárkonyban is folytatódtak. Ellenfele a büntetett előéletű Kajdi János tanító volt, aki fanatikus híveivel valóságos összeesküvést szőtt ellene, hogy a faluból való menekülésre kényszerítse. Fülep egyik levelében így számol be erről az ellene indított hajszaról: „Templomba nem mernek jönni azok se, akik szeretnének, mert Kajdi és terrorista bandája fenyegető híreket terjesztett, hogy aki templomba mer menni, megverik, keresztelést csendőri asszisztenciával kellett végeznem.”⁶⁴ Elek Artúrnak ezt írja: „Nekem, mióta ez az ember itt van, egy nyugodt napom vagy óráim se volt. Egészségileg tönkretett mindkettőnket, de anyagilag is [...] Többek között pl. ez az

⁶⁰ Zs. O. [Zsadányi Oszkár]: 25 évi emigráció után újból megszólal Fülep Lajos, a zengővárkonyi református pap..., *Új Dunántúl*, 1945. szept. 23. In: FEml. 56–58., 56.

⁶¹ Takáts Gyula: A látatás tudósa. – Emlékeim Fülep Lajosról 90. születésnapján –. *Jelenkor*, 1975/7, 635–641., 636.

⁶² Tüskés Tibor: Előszó. In: *Fülep Lajos Baranyában*. Összeállította Huber Kálmánné és Mendöl Zsuzsa. Pécs, Kiadja a Baranya megyei Könyvtár és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Baranya megyei Szervezete, 1985. (A továbbiakban FLB) 7–8.

⁶³ Csűrös Miklós: *Géniuszok – kortársak. Fülep Lajos – Kodolányi János – Költők prózája*. Budapest, Széphalom könyvműhely, 1995. 19.

⁶⁴ Fülep Lajos 1929. szeptember 17-én írt levele Kováts J. Istvánnak. In: *Fülep Lajos Levelezése*. I. 1904–1919. Sajtó alá rendezte F. Csanak Dóra. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1990. (A továbbiakban FLLev.) 481. Mára a teljes levelezési anyag megjelent hét kötetben.

Méltóságos Alispán úr!

Vettem f. hó 2.-án Szent mb. írásait s kizárólag befe-
 lőket. Az, ha valami váratlan Pöstiteljes meg nem
 érkező (pl. Fenevöl), övéket megfogja, kérem:
 a Janus Pannonius Társaság alulról közzétételére.

Zengővárkony 1931. június 5. A legmagasabb tisztelettel
 Fülep Lajos

Fülep Lajos levele Fischer Béla alispánhoz. 1931. június 5.

ember megtette azt, hogy feljelentett engem az ügyészségen nemzetgyalázás és kormányzósértés címén, s hamis tanúkat állított – ma a legjobb tipp arra, hogy valakit föld alá tegyenek.”⁶⁵ A várkonyi gesztenyés hangulata, legalábbis az első években, korántsem volt idilli. Az ellenfeleiben megtestesülő provinciális ősbutaság és gyűlölködés sok gondot okozott Fülepnek, aki azonban nem hátrált meg, s ebben segítségére volt Ravasz László püspök pártfogása. A fegyelmi eljárás számára kedvező lezárása és pöreinek megnyerése könnyített nehéz helyzetén, s végre a papi munkának és a tudományoknak szentelhette idejét. A Baumgarten-díj elnyerése (1930) is erőt adott neki. Fontos volt számára a Janus Pannonius Társasággal és az Erzsébet Tudományegyetemmel kialakuló kapcsolata.

Fülep Lajos baranyai éveinek eseményeit nyomon követhetjük a pécsi sajtó tudósításai segítségével. Ezek közül a legfontosabbakat emeljük ki. Az 1931. június 10-én megalakuló Janus Pannonius Társaság tagjává választja, és a tisztagú választmány is tagjai sorába iktatja.⁶⁶ Egy évvel később, 1932. június 10-én a Társaság felolvasóülésén „Szent Ferentől D. H. Lawrence-ig” címmel tart előadást, amelynek végkövetkeztetését úgy fogalmazza meg, hogy a gazdasági válságnál sokkal súlyosabb a világ szellemi, lelki krízise.⁶⁷ 1942 szeptemberében a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának előadássorozata keretében „A művészet szükségessége” címmel ad elő.⁶⁸ 1945-ben tagjai sorába választja a Batsányi János Társaság.⁶⁹ Különös fehér foltja viszont Fülep és Pécs viszonyának az a körülmény, hogy a *Sorsunkban* egyetlen írása sem jelent meg, s Várkonyi Nándorral közelebbi kapcsolata a jelek szerint nem alakult ki.

Mint erre a *Pesti Napló*-nak adott, fentebb említett interjúban célzás történt, Fülep Lajos Zengővárkonyban szembesült – az ő szavát idézve – a magyarság pusztulásának tragikus eleményével, Baranyában (mint ezt Kodolányi Ormánságról szóló írásaiból is tudjuk) különösen végzetesnek mutakozó tapasztalatával. Arról, amit egy évtizeddel később Kovács Imre a nép „néma forradalmának” nevezett. Hogy a magyarság, különösen a parasztság a nehéz – és a nagybirtokrendszer egyre anakronisztikusabb fennállása miatt kilátástalan – gazdasági helyzetre a kivándorlás és az egykézés, valamint a szekták terjedésének negatív

⁶⁵ A levél dátuma: 1929. október 10. FLLev. I. 492. F. Csanak Dóra tüzetes áttekintést ad erről az áldatlan hajszáról. I. 422–426.

⁶⁶ *Pécsi Napló*, 1931. jún. 11., 4.

⁶⁷ *Dunántúl*, 1932. jún. 11., 2.

⁶⁸ *Pécsi Napló*, 1942. nov. 15., 4.; *Dunántúl*, 1942. nov. 15., 5.

⁶⁹ FLB 27.

ellenállásával válaszol.⁷⁰ Először 1929-ben, a már idézett interjúban számolt be – a „föltő szeretet” jogán – az egyke problémájáról. Nem akarják a több gyermeket, „hogy ne kelljen a birtokot földarabolni, s végül a birtok – teszi hozzá – egy darabban idegen kézre kerül”.⁷¹ A kivándorlás mellett ez a fő oka a nemzet pusztulásának. Az igazi probléma azonban mélyebben rejlik. A fő kérdés, mutat rá, „nagyobb, mint az, hogy *hányan* vagyunk, hányan leszünk – az a kérdés, hogy *milyenek* vagyunk és milyenek leszünk”.⁷² Az egykezés ugyanis az erkölcsi tudat torzulásához, a lelkek erkölcsi szintjének apadásához vezet. „Nem az a bűnös, aki magzatát elhajtja, hanem az, aki megtartja. Erkölcstelen gyalázatosnak, patkányfajzatnak, és nyomdafestéket nem tűró mi mindennek mondják el azt a nőt, aki másodszor is fogan, s idején nem segít a baján; és addig üldözik, amíg megteszi – ha belehal is.”⁷³ A sorvadó falusi lakosság a második gyermek tilalmával, azzal, hogy a kényszerített magzatelhajtás pusztító eszközeinek alkalmazásával fiatal nők teste eleven koporsóvá válik, hogy aztán ők maguk is a földbe kerüljenek, önnön pusztulásán munkálkodik. „A magyar gyermekek [...] ezrével kopogtatnak évente az élet kapuján, ahonnan erőszakkal taszítják vissza őket a nem-létbe.”⁷⁴ Mindez a nemzeti közösség érzésének megszűnéséhez vezet. „Ez az egyke világa. Mert egész világ ez: saját világnézettel, erkölccsel, társadalmi és gazdasági, családi és közéleti renddel. Külön világ, külön világrendszer.”⁷⁵ Ebben az embertelen világban a család rendje is felborul. A fiatal férjnek hallgatnia kell, az anyós parancsol, aki nemcsak az örökösödés kívánatos rendjére ügyel, de a fiatal házások szerelmi életét is felügyeli. (Kovács Imre hivatkozott könyvében ezt a szisztémát „szüleuralomnak” nevezi.) Fülep arra is rámutat, hogy az egykezés és az erkölcsi romlás szociálisan nem a szegénységgel függ össze, a pusztai cselédeknek, nincsteleneknek nincs miért egykezni, nem is teszik, éppen ellenkezőleg, a viszonylagos jómód, a vagyon feltétele áll a háttérben. Persze, tehetnének hozzá, más lehetett volna a helyzet a paraszti világot szorongató nagybirtok halálos gyűrűje nélkül, ami lehetővé tette volna adott esetben a paraszti birtok gyarapítását, ám az erkölcsi devalválódás akkor már odáig fajult, hogy egy – sajnos, irreálisan remélt és eredmény nélkül követelt – birtokreform eredménye is kétséges lett volna. „A pusztuló magyarságban az történt: az értékeknek az a rendje, amely fenntartotta, ezer veszedelemmel szemben megóvta, sőt növekedését biztosította, fölbillent, megbomlott. Megváltozott benne a család, a munka, a szellemi javak, a nemzeti hivatottság értékelése az anyagi és hedonisztikus javak értékével kapcsolatban. A kényelem, a jólét, gondoktól mentes élet, fényűzés foglalták el a legfőbb javak helyét, s új világot teremtettek a régi helyén, melyben most már minden a legridegebb, elvakult önzést szolgálja egész az öngyilkosságig és nemzetirtásig.”⁷⁶ „A magyarság ma nyitott sebből vérző szervezet” – summázza lesújtó helyzetjelentését a fentebb említett interjúban.⁷⁷

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Fülep Lajosnál senki nem látta mélyebben és hitelesebben a magyarság pusztulásának tragikus szituációját, s a tudós elmék közül elsőként kiáltotta világgá a végzetes bajokat. De ezek lehetséges orvoslására is megszívlelendő javaslatokat fogalmazott meg. Szerinte a súlyos gondokon belső telepítéssel és birtokreformmal kellene segíteni, valamint új örökösödési törvény bevezetésével. *Cselekedjen az egyház* című írásában így fogalmaz: „aki kivonja magát az élet és munka kötelessége alól,

⁷⁰ Kovács Imre: *A néma forradalom*. 1937. Új kiadása: Budapest, Cserépfalvi–Gondolat–Tevan, 1989.

⁷¹ Fülep 1976. 96.

⁷² Uo.

⁷³ Fülep Lajos: A magyarság pusztulása. *Pesti Napló*, 1929. nov. 17., 26.; 1929. dec. 4., 15. In: Fülep 1976. 100–121., 120.

⁷⁴ Uo. 111.

⁷⁵ Uo. 116. (A napilap szövegének kurzív kiemelését mellőztem.)

⁷⁶ Uo. 115.

⁷⁷ Fülep 1976. 99.

annak javait át kell származtatni az élni és dolgozni akaróra”.⁷⁸ Új, korszerűbb gazdálkodási módszerek bevezetését is sürgeti (például a gyümölcsstermesztés fejlesztését), és oktatási reformot is szükségesnek tart, szerinte a tananyagban a magyarságismeretnek is helyet kell biztosítani.

Fülep Lajos e tárgyú írásainak komoly hatása volt. Illyés Gyula *Pusztulás* című úti jegyzeteiben, amelyet a *Nyugat* közölt 1933-ban, a válságócot az Ormánság és a Sárköz mellett kiterjeszti az egész Dunántúlra, ahol a magyarság defenzívába szorult a „sváb” terjeszkedéssel szemben. (Megjegyzendő, hogy *Magyar Dunántúl. Táj és nép* című könyvében [1944] Várkonyi Nándor is észlelte a Dunántúl veszélyeztetettségét, és a német hódító törekvésekkel szemben a tájegység megőrzendő magyar gyökereire irányította a figyelmet.) Illyés saját anyaggyűjtése és személyes tapasztalatai mellett a Zengővárkonyban hallott információkat és impulzusokat is felhasználta, amit Fülep a rá való hivatkozások elmaradása miatt nehezményezett, mert Illyés „az ő gondolataival és beszédfordulataival” fogalmazott, nevének említése nélkül, mint később rosszállóan mondogatta.⁷⁹ Mindazonáltal Illyés *Magyarok* című könyve (1938), amelyben a szerző e tárgykörben megfogalmazott írásait (így a *Pusztulást* is belevéve) összegyűjtötte, jelentős és nagy figyelmet kiváltó tárgyalása a problémakörnek.⁸⁰

Illyés közleménye után a *Nyugat* ankétot rendezett a kérdésről. Parázs vita bontakozott ki, amelyhez Fülep Lajos is hozzászólt. *Mit mond a szemtanú* című írásában saját problémafelvetésének két tételét summázta. Az egyik: „A dunántúli magyarság – az ősi, erőteljes, rendkívül értelmes, felvilágosult, a nemzet létére, fennmaradására szükséges magyar nép – pusztulásáról nem lehet vita. Ezt a folyamatot évtizedek óta láthatja mindenki, mértékéről azonban összefoglaló teljes táblázatunk máig sincs.” A másik tétel, az előbbi következménye: „a magyarság pusztulása, illetőleg nemzeti önállóságának a Dunántúl bekövetkező elvesztésével fenyegető megsemmisülése s ilyen módon magának a népnek is elenyészése” közvetlenül fenyegető veszély.⁸¹ A folyóiratnak még ugyanebben az évfolyamában, reflektálva a vitára, ismét megszólalt Illyés, ezúttal Braun Róberttel vitázva. (Ő korábban a *Huszadik Században* publikált *A falu lélektana* című tanulmányában egy Arad melletti, többségében románok lakta falu kérdőíves módszerrel készült elemzését adta, ami ismertté tette a nevét.)⁸² Braun ebben a vitában a hivatalos népszámlálás adataira támaszkodva mondott ellenvéleményt, Illyés viszont a felekezeti statisztikákat megbízhatóbbnak ítélte ebben az ügyben. Braun az egyént megillető jogra hivatkozva károsnak ítélte a közösségi, nemzeti érdekekre hivatkozó beavatkozást a természetes folyamatokba, és a nemzeti szemponttal szemben az állampolgárok egyenjogúságát hirdette, s ezért németellenesnek ítélte Illyés problémafelvetését. Amiből kiviláglik, hogy Braun nem érti a magyar sorskérdéseket, és megfeledeznek arról, hogy az egyén csak közösségben válhat egyéniséggé. Az egyéni és közösségi jogok efféle szembeállítására téves. Illyés ebben az írásában egy másik darázsfaszekbe is beleenyúlt: elismeri, hogy Budapest is az ország része mint politikai és szellemi centrum (ahogyan ez idő tájt Schöpflin Aladár hangsúlyozta: magyar, csak más), de a főváros szerinte elszakadt a vidék problémáitól. (Ez a diskurzus majd a népi–urbánus vita keretében folytatódik.)⁸³ A következő évben Illyés *Magyarok megmentése* címmel közölt tanulmányt, szintén a *Nyugatban*. Ebben a pécsi egyetem oktatójának, Szabó Pál Zoltánnak

⁷⁸ Fülep 1976. 151.

⁷⁹ Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*. I–II. Budapest, Magvető Kiadó, 1986. I. 166.

⁸⁰ Illyés Gyula: *Magyarok. Naplójegyzetek*. Budapest, Nyugat kiadás, [1938].

⁸¹ Fülep Lajos: *Mit mond a szemtanú*. *Nyugat*, 1933. 281–287.

⁸² Braun Róbert: *A falu lélektana*. Különlenyomat a Huszadik Századból. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia kiadása, 1913.

⁸³ Illyés Gyula: A magyarság pusztulása. *Nyugat*, 1933. okt. 16., 337–345.

kutatási eredményeivel megerősíti a maga láttelejét, és ismét hangsúlyozza, hogy nem a hazai németek ellen beszél, hanem a német birodalmi nacionalizmus ellen foglal állást. A bajok orvoslására földreformot és telepítést szorgalmaz.⁸⁴ Ez a tanulmány az egyke-vita összefoglalását célozta.

A kérdéskör azonban tovább gyűrűzött, ami a napilapokban is tükröződik. Ebből az anyagból a *Magyarország* „Végig a pusztuló Dunántúlon” összefoglaló címmel közölt két cikket emeljük ki. „E szűzi földön valami rág...” címmel Bajcsy-Zsilinszky Endre szólalt meg,⁸⁵ aki szintén Füleptől kapta információit akkor, amikor Kodolányival Zengővárkonyba látogatott. *Papok és tanítók a gátakon* című írásában pedig Kodolányi idézi fel a látogatás élményét és a lelkész alakját, eszméit.⁸⁶ Ennek a szövegnek bővebb, keményebb hangú változatát az író *Baranyai utazás* (1941) című könyvébe is beépítette.⁸⁷ Az említett két cikknek kínos és elszomorító utóélete is lett. Néhányan sértve érezték magukat, ezért a parókia falait éjjel ürülékkel bekenték, és a (Fülep kérése ellenére) név szerint említett, s a látogatóknak adatokkal és helyzetképpel szolgáló öreg falusi bölcsnek a gesztenyéit elfűrészelték, gyümölcsfáit kitördelték, szőlőtőkéit letaposták.⁸⁸

Kodolányi már 1927-ben felszólalt az egyke-kérdésben. Nézetét a *Baranyai utazás*ban foglalta össze. Fülephez hasonlóan ő is több ok szerencsétlen összejátszásában látja a bajok magyarizációját, maga is főként a szociális helyzetet, a nagybirtokrendszert hibáztatja, de nála – s ez rendkívül fontos jellemény – az egykezés sajátos neurozist is jelent (okként és okozatként), ami a gyermektől való irtózással és a szexualitás destrukciójával jár. „Az ön-maga kipusztítására rendelt nép megy a maga útján. A betegségek újabb betegségeket szülnek, a lelki determinánsokat támogatják a gazdaságiak is, a gazdaságiakat lelkiek. A legfontosabb annak a megállapítása, hogy az egykés nép sajátos, patológikus lelki alkattal rendelkezik, amelyet levetkőzni nem képes, s annak következménye éppen az egyke.”⁸⁹ Hadd idézzem a könyvből egy vajszlói porta felkavaróan szomorú leírását. „A lovak lassú lépésben poroszkálnak velünk, mi némán nézzük az ütött-vert, elhagyott házat, a tornácos, zsalugáterest portát, melynek hideg a tűzhelye, tetejét megbontotta a szél, kéménye csorba, udvarra-kertje kihalt. Egy a kihalt házak közül... A végzet beteljesedett rajta...”⁹⁰ A statisztikai tényeknél is meggyőzőbben, mert szemléletesen beszélnek ezek a szavak arról, amit Fülep nyomán *pusztulásnak* neveztek. Egyébként Fülep előadásokat is vállalt az ügy érdekében. A felső-baranyai református egyházmegye papsága általa rendezett egyke-konferencián 1934 februárjában Pécsen, hallgatói szerint, megrázóan ismertette „a dunántúli fajmagyar-ság pusztulásának kérdését”. Erről a *Szabadság* adott hírt,⁹¹ a *Református Életben* pedig Kiss Géza, az Ormánság legjobb ismerője foglalta össze az előadó gondolatait.⁹²

A népi írók szociográfiai munkái is sokat köszönhetnek Zengővárkony lelkészének. Kovács Imre *A néma forradalomban* a kivándorlás és a szekták terjedése mellett főként az egyke-kérdés tárgyalására vállalkozott, aki a népesség fogyásának tényei mögött szintén az erkölcsi világrend felbomlását figyelte meg. A szerzőt izgatás és nemzetgyalázás miatt bepelelték. A per során Szekfű Gyula Kovács Imre mellett szólalt fel: ő a nagybirtokot ugyan a

⁸⁴ Illyés Gyula: *Magyarok megmentése. Nyugat*, 1934. ápr. 16., 411–424.

⁸⁵ Bajcsy-Zsilinszky Endre: „E szűzi földön valami rág...”, *Magyarország*, 1934. ápr. 8., 3–4.

⁸⁶ Kodolányi János: *Papok és tanítók a gátakon. Magyarország*, 1934. ápr. 10., 5.

⁸⁷ Kodolányi János: *Baranyai utazás*. 1941. Új kiadása: Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1963. 48–54.

⁸⁸ Kodolányi 1963. 54.

⁸⁹ Uo. 36. (Kiemelés az eredetiben.)

⁹⁰ Uo. 56.

⁹¹ Egyke-értekezlet Baranyában. *Szabadság*, 1934. márc. 4. A „faj” szó itt nem mai, rendszertani értelemben szerepel, de nem is minősítő kifejezésként, hanem a nemzetfogalom alosztályaként, a törzsökösnek, hagyományörzőnek tekintett parasztságra vonatkozik.

⁹² Kiss Géza: Egyke-értekezlet Baranyában. *Református Élet*, 1934. febr. 24. 68–69.

szerzőtől eltérően a 18. századig nemzetfenntartó erőnek tekinti, mondta, de a 20. századra valóban anakronisztikussá vált. A per folyamán a védő Fülep Lajosra is hivatkozott. *A kívándorlás* című könyvében Kovács Imre arról beszélt, hogy a felemás módon sikerült jobbágyfelszabadítás, valamint az aránytalan jövedelemelosztás és, leginkább, a nagybirtokrendszer miatt 1870 és 1914 között másfél millió magyar hagyta el az országot, ami különösen Erdélyben a betelepült románsággal szemben a magyar etnikum arányának súlyos következményekkel járó csökkenéséhez vezetett. „Milyen nagy bűn volt ezeket a magyarokat kiengedni, hiszen Erdélyben már élet-halálharc folyt és minden magyarra szükség volt” – állapította meg Kovács.⁹³ A csökkenő tendenciát mutató születési statisztikákat vizsgálva Kovács egyfelől arra a következtetésre jut, hogy a magyar népesség aránya gyengülni fog a vele ellenséges szomszéd népekkel szemben, másfelől pedig megjósolja, hogy 1960 után meg fog fordulni a születési trend, és Magyarország lakosságának száma folyamatosan csökkenni fog. Sajnos igaza lett. Szabó Zoltán *A tardi helyzet* című szociográfiai művében Fülephez és Kovácshoz hasonlóan arról írt, hogy a régi paraszti világrend felbomlása után (amelynek folyományaként a híres matyó népművészet is elvesztette közösséget megtartó szerepét és pénzkeresési tevékenységgé vált) a vidéki magyarság erkölcsi válságba jutott. „Mit mutatnak a tünetek és a dokumentumok? – kérdezi Szabó. Azt, hogy a parasztközösség felbomlott és hogy a tardi parasztság már nem hiszi, hogy a parasztságon és földművelésen belül elérheti sorsának jobbrafordulását. Nem hisz abban, hogy a parasztságnak jobb dolga lehet, tehát nem akar továbbra is paraszt lenni. Levonta a következtetést: a parasztság nálunk mostohagyerek, tehát a parasztságot el kell hagyni, nem a közösséget kell emelni, hanem az egyénnek kell ebből a régi és mostohán kezelt közösségből kiemelkednie.”⁹⁴ És a nép elvándorol Budapestre, vagy még tovább: Amerikába. Az erkölcsi krízis kialakulásában Szabó szerint komoly felelőssége van a széttagolt, önző és műveletlen vidéki értelmiségnek. Ezt olvasva még inkább példamutatónak látjuk Fülep Lajos tényfeltáró tevékenységét és jobbítani akaró népnevelő magatartását.

Zengővárkony mellett Fülep két baranyai évtizedének másik színtere Pécs, illetve a pécsi egyetem. Erre tanítványa, Takáts Gyula így emlékezett. Habilitációjára – Halasy-Nagy József javaslatára – 1931-ben került sor. „A kis bölcsészkar ünnepi aktusán szegényesen a diákok padjában ott ültek Fülep Lajos előtt Vargha Damján szcerzitica dékán, Nagy József, Kastner Jenő, Thienemann Tivadar, a *Minerva*, a magyar szellemtörténeti folyóirat szerkesztője, Prinz Gyula Ázsia-kutató és Tolnai Vilmos professzorok. Mögöttük, talán 5-6 kíváncsi bölcsészhallgató között jó magam, a zsenge költő, aki a nyugatosra volt kíváncsi és végül is állandó hallgatója és híve lett...”⁹⁵ *A Dunántúl* 1932. február 4-én adott hírt arról, hogy a kultuszminiszter Fülep Lajosnak a pécsi bölcsészkaron a „Művészetbölcselet” című tárgykörből egyetemi magántanárrá történt kinevezését jóváhagyólag tudomásul vette, és nevezettet ebben a minőségében megerősítette.⁹⁶ De adjuk át ismét a szót Takáts Gyulának. „Fülep Lajos az 1931–32. év második szemeszterében már meghirdette egyetemi indexem vallomása szerint heti három órában »*A művészet problémái*« című előadását és ugyanakkor a Tanárképző Intézeti előadások között »*A művészetek története*« c. kétórás előadását is. Tehát a hosszú kényszer katedrai szünet után nagy kedvvel indult. 1932–33 első és második félévében már »*Az antik művészetről*« heti 2-2 órában tartott beszélgetéseket. Mert mi

⁹³ Kovács Imre: *A kívándorlás*. Budapest, Cserépfalvi, 1938, 70. A szerző hozzátéveszi, hogy a román bankok tudatos hitelpolitikája következtében 1914-re Erdély földjének 54%-a már román kézen volt. Miközben a magyar politikusok a parlamentben a jövő szempontjából értelmetlen közjogi kérdéseken vitáztak. Trianon után a román hatalom államosította a nagybirtokokat, amelyet felosztott a román földművelők között győzelmi ajándékkul.

⁹⁴ Szabó Zoltán: *A tardi helyzet*. Harmadik kiadás. Budapest, Cserépfalvi, 1937. 218–219.

⁹⁵ Takáts Gyula: A látatás tudósa. *Jelenkor*, 1975/7, 635–641., 635.

⁹⁶ FLB 16–17.

Esztétika története, Olgy. 1.
Közvetlen, közvetlen, elvi
történet
Elmélet története
Kalkulációk; esztétika és elvi
számbefoglalás
Közvetlen történetben: Hódolat, Fel-
mérés, Értékelés, Műveltség. Elvileg
melyet: Polytechnon: esztétika
készenlét elvárása és esztétika
melyet: i. doryphoros és stasimon
melyet: Értékelés; Propaganda;
Értékelés elvárása: Függet-
len. Propaganda és elvárások.
Közvetlenben: Pindaros, Pindaros
és.
Filozófiai szemlélet:
Pythagoras VI. H.; matematikai;
műveltség és elvárások (esztétika)
melyet: műveltség története;
Közvetlenben: Műveltség és története;

Fülep Lajos pécsi egyetemi előadásának kéziratos vázlata.
1. lap. MTA Könyvtár

tagadás, volt úgy, hogy csak ketten voltunk, a professzor és jómagam, a nem kötelező órákon. De a legnagyobb hallgatói létszám abban az időben sohasem haladta meg a 8-10 főt. Ennek előnye is volt, mert a hosszú felolvasások helyett így sokszor beszélgetések, hogy úgy mondjam kis műhelyfélék alakultak ki egy-egy óra közben. Mint a mester körül a nemes iparban az együtt dolgozó inasok, segítők viszonyában.”⁹⁷

Takáts Gyula személyes hangú visszaemlékezéseinek hitelességét igazolják az egyetemi levéltár dokumentumai és az egyetem tanrendjének kötetei, amelyek félévenkénti összeállításban rögzítik a meghirdetett kurzusokat. A jegyzőkönyvek szerint Halasy-Nagy József 1930. október 22-én jelentette be a bölcsészkar tanácsnak, hogy Fülep Lajos magántanári pályázata megfelel a követelményeknek, 1930. november 20-án pedig Halasy-Nagy és Tolnai Vilmos professzorok pozitív jelentésükkel tájékoztatták a kart a pályázat részük-

⁹⁷ Takáts, i. m., 635.

ről történő támogatásáról. Négy nap múlva került sorra⁹⁸ Fülep próbaelőadása „Művészet és valóság” címmel, majd utána a bíráló bizottság bejelentette, hogy a próbaelőadást elfogadta, s a művészetfilozófia tárgyköréből magántanárrá képesíti a pályázót. Ezt a kari döntést némi késlekedés után a minisztérium jóváhagyta és megerősítette, s ezt 1932. február 8-án a kari ülésen az elnök bejelentette. Egyetemi magántanári munkáját Fülep az 1931/32-es tanév második szemeszterében kezdte meg, mint erről Takáts Gyula indexe is tanúskodik. Tanári munkája során a Filozófiai Intézetben a következő elméleti előadásokat tartotta: *Bevezetés a művészettudományba, Általános művészettudomány, A művészetfilozófia feladata és köre, Az esztétikai szféra, Művészet és valóság, Művészet és világnézet, Bevezetés az esztétikába, Esztétika*. Tudománytörténeti előadások: *Az esztétika története az ókorban*. Gyakorlat: *Műalkotások analízise*. Ezekkel a kurzusokkal párhuzamosan egy művészettörténeti sorozatot is megtartott: *A művészetek története, Az antik művészet, Az ókeresztény és középkori művészet, A renaissance művészete, A barokk művészet elmélete, A XVII. és a XVIII. század művészete, A XIX. század művészete, Az impresszionizmus, Magyar művészet: a középkor*. Esztétikai előadásait az egyetem Rákóczi út 80. szám alatti épületének II. emeletén tartotta. Amikor Koltay-Kastner Jenőt, az egyetem olasz tanszékének vezetőjét a Római Magyar Intézet igazgatójává nevezték ki, Fülep Lajost bízták meg helyettesítésével. Az Olasz Tanszéken három esztendő során a következő kurzusokat tartotta. *Goldoni, Vittorio Alfieri, La letteratura dell'Ottocento, Dante Divina Commediája, A trecento nyelve, Santa Caterina da Siena e la letteratura ascetico-mistica del Medioevo, A Risorgimento irodalma, Boccaccio e il suo secolo, A humanizmus, Olasz történeti hangtan*. (Szemináriumi gyakorlatokon olasz szöveg-olvasással és fordítással foglalkoztatta hallgatóit.)⁹⁹

⁹⁸ Takáts Gyula úgy emlékezett, hogy 1931-ben.

⁹⁹ Összeállításunkat *A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Tanrendjei* című, félévenként kiadott kötetek, és Tüskés Tibor közlése alapján adjuk: Tüskés Tibor: *Kedves Professzor Úr. Írások Fülep Lajosról*. Pécs, Pannonia Kiadó, 1995. Tüskés részletesen kitér Fülep egyetemi munkája anyagi honorálásának nehézségeire, illetve a magántanári tandíjjutalék, majd az egyetem által nyújtott segély és jutalom ügyének részleteit ismerteti. A tematikus áttekintés után időrendben, féléves bontásban is közöljük Fülep kurzusait az egyetemi tanrendek alapján. A szemesztereket római számmal jelöljük.

1931/32, II. A művészetek története, 2 óra.

1932/33, I. Bevezetés a művészettudományba, 1 óra. Az antik művészet, 2 óra.

1932/33, II. Bevezetés a művészettudományba, 1 óra. Az antik művészet, 2 óra.

1933/34, I. Általános művészettudomány, 2 óra. Az antik művészet, 1 óra.

1933/34, II. Általános művészettudomány (folytatás), 2 óra. Az ókeresztény és középkori művészet, 1 óra.

1934/35, I. A műalkotások analízise (Gyakorlatokkal), 1 óra. A renaissance művészete, 2 óra.

1934/35, II. Műalkotások analízise (Gyakorlatokkal), 1 óra. A renaissance művészete (folytatás), 2 óra.

1935/36, I. A művészetfilozófia feladata és köre, 1 óra. A barokk művészet elmélete, 2 óra.

1935/36, II. Az esztétikai szféra, 1 óra. A XVII. és XVIII. század művészete, 1 óra

1936/37, I. Művészet és valóság, 1 óra. A XIX. század művészete, 2 óra.

1936/37, II. Művészet és világnézet, 1 óra. A XIX. század művészete (folytatás), 2 óra. Vittorio Alfieri, 2 óra.

1937/38, I. Az esztétika története az ókorban, 1 óra. Az impresszionizmus, 2 óra. La letteratura dell'ottocento, 2 óra.

1937/38, II. La letteratura dell'ottocento (folytatás), 2 óra. Dante Divina Commediája, 2 óra. A trecento nyelve, 1 óra. Szemináriumi gyakorlatok, 1 óra.

1938/39, I. Santa Caterina da Siena e la letteratura ascetico-mistico del Medioevo, 2 óra. A Risorgimento irodalma, 2 óra. Olasz történeti hangtan, 1 óra. Szemináriumi gyakorlatok, 1 óra.

1938/39, II. Boccaccio e il suo secolo, 2 óra. A humanizmus, 2 óra. Olasz történeti hangtan (folytatás), 1 óra. Szemináriumi gyakorlatok, 1 óra.

Pécsi előadásai közül egynek találtam meg a vázlatát, a hallgatók jegyzetei eddigi tudomásom szerint nem maradtak fenn. Valamelyest mégis rekonstruálhatjuk a katedrán megszólaltatott eszméit, mert a budapesti egyetemen – igaz, húsz évvel később, az 1957–58-as és az 1958–59-es tanév mindkét szemeszterében – tartott egy, a pécsihez hasonló előadást „Bevezetés a művészettörténetbe” címmel, s a hallgatók megőrzött jegyzetei és a hagyatékban található feljegyzés segíthet bennünket e téren. Erről Szabó Júlia ad tájékoztatást, minek alapján magunk is megpróbálhatjuk felidézni az elhangzottak lényegét, persze, a többszörös áttétel fénytörésében. Kezdjük azzal, hogy Fülep képek vetítése nélkül tartotta előadásait, ami művészettörténet esetében eléggé meglepő, s arra utal, hogy az előadás médiuma a beszéd és a gondolat volt. Az érzékelhető műalkotás és a történetileg meghatározott érzékelő szubjektum viszonyáról szólva – ezt emelik ki a fennmaradt dokumentumok – az esztétikai jelentés lényegének a „másképpen mondhatatlanság” elvét tartotta, azt, hogy más nyelvre lefordíthatatlan, nem fejezhető ki logikai-grammatikai eszközökkel. Ha ez megoldható lenne, nem is lenne szükség művészetekre, mondta.¹⁰⁰

Professzori habitusát Zádor Anna jellemzi. „Soha nem mondott le előadást, az óra megállapított kezdetétől egy percet sem tért el, nem mulasztott vizsgát vagy megbeszélést. Szerette, ha előadás után a hallgató kérdéssel fordult hozzá, ha észrevette, hogy a mondottakból valami továbbmunkál a fiatalban, és nem sajnálta sem az időt, sem a fáradtságot, sem saját könyvtára igénybevételét, hogy az érdeklődést kielégítse. Elsősorban nem a tehetséget nézte, hanem az emberséget – ahogyan ő mondta –, azaz azt, hogy a fiatal mennyire felel meg azoknak a magas emberi és szellemi ideáloknak, amelyek őt fűtötték. Mindannak, ami számára fontos, sőt szinte szent volt, a másik számára is fontosnak és szentnek kellett lenni. Mivel ez – természetesen – ritkán adódott, sűrűn csalódott, és kezdeti érdeklődése gyakran teljes elfordulássá, nem-érdeklődéssé vált. Nem vetett számot a másik fél – többnyire tapasztalatlanabb-tudatlanabb – másféle észjárásával, abból indult ki, hogy az igazi »tanítvány« azonnal megérti mesterét. Fel sem merült, hogy őt megérteni a szokásosnál bonyolultabb volt.” Zádor Anna a professzor lényének arisztokratikus vonását emeli ki, ezzel függ össze „a helyes lépték iránti érzéketlensége” és „a dolgok reális mértékének és súlyának semmibevevése”, ami azt eredményezte, hogy tanári munkája egyre szűkebb körre korlátozódott.¹⁰¹ De a Széher úti esték, amelyeket Fodor András megörökített, arról tanúskodnak, hogy azok, akiket barátságára méltatott, otthonában is felkereshették, és egy szellemi lakoma részeseivé válhattak.

Az őt megértő tanítványok közé tartozott két pécsi hallgatója, Takáts Gyula és Weöres Sándor. Fülep Lajos inspiráló módon bábáskodott Weöres *A vers születése (Meditáció és vallomás)* című doktori értekezése körül, a költő fel is használta professzora emlékezéséről írt tanulmányának eszméit. Leveleivel gyakran felkereste mesterét, a tervezett folyóiratba, az *Ötöröny*ba is kért tőle írást. Weöres levelei irodalomtörténeti szempontból rendkívül tanulságosak a bennük megszólaltatott témák sokasága miatt. A legapróbbnak tűnő verstani és stilisztikai kérdések tárgyalásától a filozófiáig terjed e szövegek horizontja, ami esetükben nem ellentmondás, mert egy jól megválasztott kötőszó vagy egy találó versmérték számukra szinte a létkérdések fontosságával bírt. A Csöngérről 1939. január 21-én küldött levelében Weöres életfelfogásáról tájékoztatja Fülepet. „Az ismeretlen világtervnek mennél engedelmesebb és használhatóbb szolgálj legyünk: ezt látom célnak” – írja.¹⁰² Gyakran foglalkozik a jó vers kritériumaival. „Mindegy, miről ír valaki – olvassuk az

1939/40, I. Bevezetés az esztétikába, 2 óra. Magyar művészet: a középkor, 2 óra.

1939/40, II. Bevezetés az esztétikába, 2 óra. Magyar művészet: a középkor, 2 óra.

1940/41, I. Esztétika, 2 óra.

¹⁰⁰ Szabó Júlia: *A pedagógus*. Jelenkor, 1975. 8. 752-754.

¹⁰¹ Zádor Anna: *A professzor*. Jelenkor, 1975/8, 748-751.

¹⁰² Weöres Sándor: *Egybegyűjtött levelek*. I-II. Szerkesztette Bata Imre és Nemeskéri Erika. Budapest,

Martyn Ferenc: Fülep Lajos. Tám László fotója

ugyanezen év augusztus 10-én írt levélben –, csak műve jól legyen megírva, ha a mű a szerzőnek egész mivoltában gyökerezik, és ha a szerző önmagából valamely csak-egyszeri többletet tudott meríteni. Az ilyen mű szép; s minthogy a szerző önmaga mélyéről mérítette, tehát igaz; és ami szép is, igaz is, az szükségképpen jó.”¹⁰³ Sokat elmond kettejük kapcsolatáról egy későbbi, 1946. augusztus 5-én kelt vallomás: „Hajlalom is, szándékom is, hogy mennél teljesebben a lelki, értelmfölötti, hyperreális, misztikus rétegbe hatoljak lényemmel és verseimmel; Professzor úron és Hamvason kívül ezt majdnem mindenki rosszallja. Szerencsém, hogy kettőjük biztatásában megfogózhatok.”¹⁰⁴

A költő elküldte tanárának a *Theomachia* elkészült szakaszát, és tanácsot kért tőle a folytatást illetően, s a kéziratok gyakran társultak a levelekhez. A *Sorsangyalok* (változtatott címen *A csillagok, s az Ötödik szimfónia* negyedik darabja) strófánkénti interpretációjával a költő a vers keletkezését tárja professzora elé, azt a folyamatot, amelyet disszertációjában is elemzett. Arról beszél, hogy a jelentés nélküli nyelvi jelek, értelmetlen szavak többszörös áttételével, „fordításával” hogyan válik a szöveg fokozatosan jelentéssel telivé, az alaktalan

---

Pesti Szalon – Marfa Mediterrán Könyvkiadó, 1998. I. 423.

¹⁰³ Uo. 432.

¹⁰⁴ Uo. 444.

homályból miként emelkedik a vers az egyre erősödő fénybe.¹⁰⁵ Ezt az – alkotáslélektani szempontból nem kis veszélyeket is magában rejtő – folyamatot a költő egy sajátos lelkiállapot bemutatásával köti egybe. „Csak bámulok, befelé, önmagamba; bámulom azt a nagy, túlvilági lyukat, mely pár évvel ezelőtt még csak kis fényesség volt egy folyosó túlsó végén, most pedig már akkora, mint egy ház. Csupa sárból készült ház és nem lakik benne senki semmi. Azt hiszem, ez az élet végső értelme, hogy az ember ide elérkezzék; de a lírának halála ez a megérkezés, hiszen erről csak úgy szólhatna az ember, ha teljesen üres lapokat tudna írni.”¹⁰⁶ A költő feladata nem is a megérkezés, hanem az úton levés. A versfolyamoktól az egyszavas költeményekig, és vissza. Kár, hogy Fülep Lajos válaszai jelen tudásunk szerint elkallódtak, F. Csanak Dóra gyűjteménye csak néhány kevésbé fontosat közöl.

Kapcsolatuk később is megmaradt. Fodor András naplójában több alkalommal is említést tesz Weöres Sándor és Károlyi Amy Széher úti látogatásairól, amikor, mintha a pécsi idők levelezését (és beszélgetéseit) folytatnák, többnyire versekről esett szó. A költő *Mária mennybemenetele* című oratóriumáról csevegve Fülep sokatmondóan megjegyezte: „Ilyen verseket nem írnak mostanában.”¹⁰⁷ Weöres hálójának és tiszteletének jeleként mesterének ajánlotta 1956-ban megjelent *A hallgatás tornya* című könyvét: „Fülep Lajos bátyámnak, ki szerető és épp ezért irgalmatlan bírálóival húsz év óta támogat, hálával ajánlom ezt a könyvet.” Később Fülep Lajosról írta *A borús* című (a *Tűzkút* című kötetben, 1964-ben publikált) versét, amely a kétrészes *Génuszok* első darabja. Fülep élethelyzetének, személyiségének, magatartásának legmélyebben megértett tanúságtétele. Ez a vers legyen tanulmányunk záróakkordja!

*Pillanatom öröklétben forog,
az égben telik földi életem,
dicsőséget nem ti mértek nekem:
dajkátok, orvostok vagyok.*

*A vak hajszába kívülről tekintek:
a vágytalan szívet nem fojtja köd;
vágy nélkül a vágyvilágban keringek,
mert kínokat, rabláncot, ideket.*

*Gyógyírt hozok, de túl-mennyei néktek
(mert a menny végtelen úrétől félték,
nem a gödörtől, hol élet rottyog
s izgató illata gőzöl felétek
és folyton fölfaljátok húсотok)*

*gyógyírt hozok, de hiába hozok,
s ha erőszakkal önteném belétek,
oly zúrbe hullnék, mint ti, fűrge lények:
erőszakosság a ti bajotok.*

*Élet s halál egy bennem, véget ért,
ősapátokban s végső fiatokban.
A mulandó, sírva, hogy simogassam,
térdemre nyújtja vadállat-fejét.*

¹⁰⁵ Uo. 449–466.

¹⁰⁶ Uo. 467.

¹⁰⁷ Fodor 1986. I. 160.

A Fülep hangját idéző sorok a személyiség három vetületét, szerepét vetítik elénk: a nevelő dajka, a gyógyszerert kínáló orvos egyúttal rabja is mások kínjainak. (A harmadik strófa kegyetlenül fájdalmas utalását nem szükség értelmezni.) A hajsza erőszakos világát a gödör térképzete jelképezi, miközben a nemzedékek életében és halálában megtestesülő idő mintha körben forogna. A beszélő, a titkok tudója kívülről és felülről, távolságtartással pillant a világra, a vers befejező két sora mégis a részvét, a simogatás lehetőségét sejteti.

Megjegyezzük még, hogy Fodor András, Fülep Lajos Eötvös Collegiumbeli tanítványa, majd a Széher úti ezer este résztvevője Fülepre *Kettős rekviem* című verseskötetében emlékezett.¹⁰⁸ A *Látogatás* című versből vettük e fejezet címében szereplő idézetünket, s a költő *Az ezredik este* című költeményben idézte fel a professzor egyik kedves dalát, amit el is énekelt nekik, úgy, ahogy „arra alá Baranyában” ejtik a szót:

Esött a hó, éngöm bélepött.”

---

¹⁰⁸ Fodor András: *Kettős rekviem*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972. (A rekviem másik szövege Colin Mason emlékére idézi.) És még egy szubjektív megjegyzés. A kötet megjelenése után Tüskés Tibor meghívására Pécsre jött Fodor András, és kettejük beszélgetésében szóltak a *Kettős rekviem*ről, felidézve Fülep Lajos alakját. Ha jól emlékszem, „Szellemi szülőföld” volt az est címe, amelyre az akkori Doktor Sándor Művelődési Házban került sor. Én akkor még nagyon keveset tudtam Fülep Lajosról, de az ott elhangzottak kíváncsivá tettek, s elhatároztam, hogy megismerem a munkásságát, s egyszer még talán megírom pécsi nézőpontból a történetét. Hát most, végre, itt van, megírtam. S amikor befejezem, hálával gondolok annak az egykori estnek a szereplőire.